

Tone Ferenc

Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo

I

Štajerska domovinska zveza in njeno članstvo

Nemci so že dalj časa pred aprilsko vojno 1941 pripravljali tla za okupacijo Spodnje Štajerske. To razberemo iz del nekaterih nemških znanstvenikov in publicistov, ki so skušali »znanstveno« dokazati nemškost Spodnje Štajerske in Gorenjske. V Gradcu so celo ustanovili Nemški inštitut za Jugovzhod (Südostdeutsches Institut), ki ga je vodil prosluli dr. Helmut Carstanjen. Ta si je celo nadel lažno ime dr. Gerhard Werner in pod njim popotoval po Sloveniji in zbiral podatke za svoje delo. Leta 1935 je v Stuttgartu izdal delo »Sprache und Volkstum in der Untersteiermark«. V njem pravi, da je bistvo »spodnještajerskega vprašanja« v tem, da je bilo to ozemlje že stoletja sestavni del nemškega ozemlja, a so ga po senžermenski mirovni pogodbi krivično prisodili Jugoslaviji. Poudarja, da se pri velikem delu prebivalstva tega ozemlja jezik in narodnost ne krijeta in je zato treba »pri obravnavi vprašanja o ljudstvu in narodnosti na Spodnjem Štajerskem končno ločiti med seboj ne samo dve, temveč tri skupine: nemško govoreče, Vende (Vindišerje) in Slovence (narodno zavedne Slovence). Tako Vendi kot Slovenci (narodno zavedni Slovenci) uporabljajo pri občevalnem jeziku slovanske dialekte. Vendar pa ta zveza ne sega preko jezikovne skupnosti. Glede na svojo zavestno zadržanje spadajo Vendi v nemški narod... Ker na Spodnjem Štajerskem predstavljajo pretežno večino prebivalstva in vidijo v nemštvu svoje naravno in zgodovinsko vodstvo, ostane — ne glede na državnopolitične poglede — tudi dežela sama vedno nemško določena in jo moramo v okviru vsega nemškega ljudskega prostora gledati kot nemško obmejno krajino.«¹ Tudi drugi (na primer Doris Kraft v »Das Untersteierische Drauland«, München 1935 in Hans Bruckner v »Der Deutsch-slowenische Grenzraum« v knjigi »Die südostdeutsche Volksgrenze«, Berlin 1934)² so izražali podobne nazore. Na drugi strani pa je v predaprilski Jugoslaviji bila močna nemška peta kolona, ki je preko organizacij Švabsko-nemškega Kulturbunda in raznih zaupnikov Nemškega inštituta za Jugovzhod in Gaugrenzlandamta v Gradcu zbirala

¹ Dr. Gerhard Werner, Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart 1935, str. 161.

² Dr. Metod Mikuž, Pregled NOB v Sloveniji, Ljubljana 1960, str. 64—67.

zaupne podatke, ki bi jih lahko praktično uporabili pri dokončni rešitvi »spodnještajerskega vprašanja«.

Napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo aprila 1941 je tem nemškimi načrtom odprl vse možnosti za uresničitev, še posebej ko je Hitler konec marca ali v začetku aprila 1941 določil, da se naj Spodnja Štajerska v kratkem vključi v Nemški rajh, dotlej pa naj jo upravlja šef civilne uprave, za kar je imenoval štajerskega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika dr. Siegfrida Uiberreitherja.

Približno v istem času so nacisti tudi določili, naj se na Spodnjem Štajerskem ustanovi množična organizacija »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza). O njej je prvič javno spregovoril dr. Uiberreither v svojem »pozivu štajerskim možem in ženam«, v katerem je naznanil:

»Ura odločitve za vsakega poedinca je prišla. Vsi Štajerci, ki se priznavajo k Adolfu Hitlerju in njegovemu Rajhu, bodo lahko v prihodnjih dneh stavili predlog za sprejem v Steirischer Heimatbund. Steirischer Heimatbund bo ona velika organizacija, ki bo obsegala vse dobromisleče Štajerce.«³

Člani Uiberreitherjevega »aksijskega štaba« so se takoj vrgli na delo za njeno ustanovitev. Tako je član štajerskega pokrajinskega vodstva NSDAP SA-Standartenführer Franc Steindl, ki so ga določili za vodjo Štajerske domovinske zveze, že 18. aprila 1941 pisal političnemu komisarju za okraj Gornji grad Adolfu Swobodi:

»Osnovno zamisel Štajerske domovinske zveze poznaš z naših graških razgovorov. Jaz bom zdaj postavil njeno vodstvo, ki ga bodo sestavljali Volksdeutscherji in Reichsdeutscherji, da bi čez štirinajst dni lahko stopil pred javnost z velikimi propagandnimi akcijami za vpis vanjo. Njeno ozemeljsko strukturo poznaš s karte. V prihodnjih dneh Te nameravam obiskati...«⁴

Steindl je res v drugi polovici aprila obiskal posamezne okraje in se s političnimi komisarji »pogovoril o vseh bistvenih nejasnih vprašanjih glede ustanovitve Štajerske domovinske zveze.«⁵ Nato pa je v Mariboru napravil načrt za propagandno delo pri vpisu v Štajersko domovinsko zvezo. 28. in 29. aprila so razdelili sto tisoč letakov z opozorilom na ustanovitev Štajerske domovinske zveze, 7. maja so razdelili trideset tisoč lepakov z geslom: »Štajerska domovinska zveza — skupnost domu zvestih Štajercev! Prijave v prihodnjih dneh.« 10. maja so nalepili deset tisoč lepakov z odredbo šefa civilne uprave o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze.⁶ Odredba je določala:

»1. Na ozemlju Spodnje Štajerske NSDAP za zdaj ne bo vzpostavljena.

2. Steirischer Heimatbund, čigar ustanovitev s tem odrejam, je velika organizacija, v kateri bodo združeni vsi Spodnještajerci in sonarodnjaki, ki na spodnještajerskem ozemlju poklicno delajo. Član more postati le, kdor se odkritosrčno prizna k Führerju in Reichu.

³ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (navajam: VAZ St.) 1. od 15. IV. 1941.

⁴ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: arhiv IZDG), f. 258.

⁵ Poročilo političnega komisarja za okraj Gornji grad 24. 4. 1941, v arhivu IZDG, fr. 238.

⁶ Arbeitsanweisung für die Durchführung der Aufnahme in den Steirischen Heimatbund 5. V. 1941, v arhivu IZDG, f. 238.

Eden največjih nemških vojnih zločincev na Štajerskem zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franc Steindl.

3. Steirischer Heimatbund ima lastno pravno osebnost.

4. Vodstvo organizacije Steirischer Heimatbund poverim Gaurat-u Franz Steindl-u.«⁷

Nacisti so Štajerski domovinski zvezi postavili nalogo, naj napravi spodnještajersko prebivalstvo zrelo za popolno vključitev v »nemško ljudsko skupnost«. To nalogo je zvezno vodstvo formuliralo takole:

»Štajerska domovinska zveza je organizacija vseh v Spodnji Štajerski živečih nemških sonarodnjakov in spodnještajerskih prebivalcev, ki se na osnovi svoje krvne sorodnosti želijo vrniti v nemško ljudsko skupnost.

Štajerska domovinska zveza je namenska organizacija z nalogo duševno, duhovno in politično voditi ljudi in jih napraviti za zavestne državljane rajha in polnovredne člane nemške ljudske skupnosti.

Štajerska domovinska zveza je zgrajena po vodstvenem principu in po osnovnih načelih NSDAP. Ime »Steirischer Heimatbund« smo izbrali premišljeno po »Steirer-Partei«, ki je bila v predvojnih letih na Spodnjem Štajerskem zelo pomembna.

Štajerska domovinska zveza je edina politična organizacija na Spodnjem Štajerskem. Njeno trajanje je časovno omejeno. Po ukinitvi bomo iz nje ustanovili NSDAP z vsemi njenimi formacijami in priključenimi oddelki.«⁸

⁷ VAZ St. 9. od 10. V. 1941.

⁸ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes (navajam: Befehlsblatt), 1941, šte. 1, str. 7.

Cepprav so nacisti predvidevali, da bodo že na jesen 1941 Spodnjo Štajersko formalno priključili k Nemškemu rajhu,⁹ so se vendarle zavedali, da s tem spodnještajersko prebivalstvo dejansko še ne bo vključeno v »nemško ljudsko skupnost« in da bo zato treba še nekaj let temeljitega in vztrajnega dela. Kot skrajni rok so predvideli tri leta, v tem času bi namreč Štajerska domovinska zveza povsem izpolnila svojo nalogo in se vključila v NSDAP. Vendar pa bi v stranko najprej vključili le funkcionarje Štajerske domovinske zveze.¹⁰ Kot vemo, je narodnoosvobodilna borba preprečila nemškim upravnim oblastem, da bi Spodnjo Štajersko priključili k Nemškemu rajhu, Štajerski domovinski zvezi pa, da bi izpolnjevala svojo nalogo.¹¹

Dva dni po objavi Uiberreitherjeve odredbe z dne 10. maja 1941 so razdelili dve sto tisoč lepakov in 50 tisoč lepakov s pozivom zveznega vodje Franca Steindla in končno so v dneh od 11. do 17. maja v vsakem malo večjem kraju priredili zborovanja, na katerih so govorili o novi organizaciji.¹²

Za vpisovanje so določili rok od 17. do 25. maja 1941. V tem času so se nad osemnajst let stari domačini vpisali v tako imenovani »vpisni seznam« (Erfassungsliste) in dobili »predložitveni list za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo« (Antragschein zur Aufnahme in den Steirischen Heimatbund), mladina v starosti od 14 do 18 let pa »predložitveni list za sprejem v Nemško mladino« (Antragschein zur Aufnahme in die »Deutsche Jugend«). Vsak pa je dobil še osebni vprašalni list. Ta je poleg splošnih vprašanj o prosilcu in njegovih družinskih članih vseboval še tako imenovani »mali dokaz

⁹ Dr. Metod Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis VI-VII, 1952/53, str. 735—767.

¹⁰ Poročilo pooblaščenca nemškega državnega ministra pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Müllerja-Scholtesa notranjemu ministru 30. V. 1941 (navajam: dr. Müller-Scholtes) — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: arhiv MNOM).

Rok treh let ni bil le neko osebno mnenje dr. Müllerja-Scholtesa, temveč tudi stališče zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, ki je v začetku junija 1941 označilo za najpomembnejše naloge vodstev Štajerske domovinske zveze za junij, julij in avgust 1941:

»1. Dokončna rešitev organizacijskih vprašanj članstva s preresetanjem in izborom 323.000 moških in žensk v Spodnji Štajerski...

2. Popolna rešitev vprašanj politično-svetovnonazorske usmeritve in strokovnega šolanja vodstva...

3. Ureditve in oprema uradov...

4. Natančno načrtovanje našega političnega koncepta z izdelavo triletnega načrta, ki bo točno določal posamezne delovne faze dejavnosti vseh uradov in od njih odvisnih formacij Štajerske domovinske zveze.« (Befehlsblatt, 1941, šte. 2, str. 81—82.)

¹¹ Čeprav so se nacisti svoje naloge lotili zelo resno in že do jeseni izselili v Srbijo in na Hrvaško okrog petnajst tisoč Slovencev ter tako ustvarili prvi pogoj za uspešno delo, kot Vandali oplenili knjižnice in požgali slovenske knjige in z vsemi močmi in sredstvi forsirali učenje nemškega jezika, kljub temu niso uspevali. Kljub vsemu svojemu političnemu delu (samo oktobra in novembra 1941 so imeli 386 zborovanj Štajerske domovinske zveze) je moral Steindl 1. junija 1942 na štabnih razgovorih v Gradcu priznati, da je politično navdušenje spodnještajerskega prebivalstva za nemški rajh po aprilu 1941 brez dvoma upadlo. To je utemeljeval s tem, da so imeli ljudje čestokrat pretirano idealno predstavo o rajhu, da je zaradi vojne prišlo do nekaterih omejitev in predvsem zato, ker je bil ljudem vsiljen nov način življenja in so morali opustiti nekatere navade. Izjavil je, da je

o izvoru«,¹³ to je podatke o svojih starih očetih in starih materah, kjer je moral »po najboljši vednosti in vesti« zagotoviti, da nobeden od teh ni bil ali ni židovske vere. O rezultatih vpisa so morali 27. maja 1941 poročati z vpisovališč okrožnim vodjem, ti pa čez dva dni zveznemu vodstvu v Maribor.¹⁴ Podatki o vpisu, ki sta jih prinesla 2. številka organa zveznega vodstva, ki je izhajal mesečno in nosil naslov »Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes«, ter tako imenovano »navodilo za delo« (Arbeitsanweisung)¹⁵ z dne 27. februarja 1942, se med seboj nekoliko razlikujejo.

Okrožje:	Befehlsblatt	Arbeitsanweisung
Celje	101.759	101.759
Ljutomer	33.082	29.452
Maribor-okolica	79.531	74.428
Maribor-mesto	40.078	45.181
Ptuj	69.357	69.357
S k u p a j	323.807	320.177

Razliko pri obeh mariborskih okrožjih je razumeti tako, da se je del okolice v času med obema poročiloma priključil mestu. Razlika pri ljutomerskem okrožju pa ostane zasedaj še nepojasnjena.

Nacisti so tako visok odstotek vpisanih (95 %) v Štajersko domovinsko zvezo proglašali za plebiscit, ki je v njem spodnještajersko prebivalstvo

le en odstotek prebivalcev pripravljen iti z nacisti do kraja skozi vse stiske in težave, devet odstotkov da je brezpogojno zanesljivih, vendar pa niso pripravljeni sprejeti nase posledic in da je na drugi strani enako razmerje, medtem ko je drugih osemdeset odstotkov široka množica, ki jo bo treba šele pridobiti. Toda ta »široka množica« se je iz leta v leto vedno bolj vključevala v narodnoosvobodilno gibanje in so imeli nacisti pri svojem političnem delu vedno manj uspeha.

Nič bolje ni šlo z učenjem nemškega jezika. Čeprav so samo pozimi 1941—1942 imeli 23.030 jezikovnih tečajev s 123.058 obiskovalci, pa so bili uspehi zelo slabi, saj je jeseni 1942 govorilo nemško komaj dvanajst odstotkov prebivalstva, od tega dve tretjini v mestu Maribor in Apaški kotlini. Zato so jeseni 1942 znova pozivali k učenju nemščine, toda spet ni bilo večjih uspehov, kot se vidi iz izjave vladnega predsednika dr. Müllerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Gradcu 17. maja 1943: »Pri rabi nemškega jezika v marsikaterem pogledu ne zaznamujemo nobenega napredka. V tem lahko vidimo nekakšen barometer razpoloženja.« (Podčrtal T. F.) Pozneje so vprašanje jezika potisnili nekoliko na stranski tir in dajali prednost reševanju drugih vprašanj. Edini, ki je do kraja zahteval, da se je glede Spodnje Štajerske treba držati nacionalnopolitičnih nazorov, je bil dr. Helmut Carstanjen. Ta se je še spomladi 1943 lotil izdelave »načrta za teritorialni razvoj ponemčevanja in premik jezikovnih mej«, a je s svojo doslednostjo in ostrino celo pri vodilnih nacistih naletel na odpor in konec novembra 1943 ga je na štabnih razgovorih celo Steindl ostro zavrnil: »Življenje je močnejše kot pa teoretična načela!«

¹² Glej opombo 6!

¹³ Poleg tako imenovanega »malega dokaza o izvoru« (kleiner Abstammungsnachweis) so nacisti poznali še »veliki dokaz o izvoru« (grosser Abstammungsnachweis), ki vsebuje podatke o izvoru prednikov nazaj vse do leta 1800. Na Spodnjem Štajerskem so ga morali predložiti samo funkcionarji Štajerske domovinske zveze. Esesovski oficirji pa so celo morali predložiti podatke za prednike nazaj vse do leta 1750.

¹⁴ Befehlsblatt, 1941, št. 1, str. 15—18.

¹⁵ Arbeitsanweisung Nr. 4 für die Durchführung der Mitgliederstandsveränderungen im Steirischen Heimatbund, 27. 2. 1942.

»prostovoljno in spontano izrazilo svojo voljo«¹⁶ pripadati firerju in rajhu. Toda ta visoki odstotek je pogojen z dejstvom, da je hitlerjanska demagogija že pred vojno zaradi slabih socialnih razmer nekaterih slôjev (viničarji, sezonski delavci itd.) naletela na plodna tla. Partija se je močno borila proti njenim vplivom zlasti s tako imenovanimi narodnoobrambnimi tabori, a je bila v nekaterih predelih, posebno v vzhodni Sloveniji, številčno zelo šibka. Na drugi strani pa je prevladovalo geslo: »Kdor se ne bo vpisal, bo izseljen!« In nacisti so ravno v času vpisovanja v Štajersko domovinsko zvezo najbolj zapirali ljudi, saj so jih samo do 30. maja 1941 zaprli preko 1300, njihovo premoženje pa zaplenili.¹⁷ Do druge polovice septembra 1941, ko so sprejemne komisije v petih okrožjih končale rasne in politične preglede, so s trintridesetimi transporti izselili v Srbijo in na Hrvaško že okrog petnajst tisoč ljudi in zaplenili okrog 1800 posestev.

Po 1. juniju 1941 je po načrtu, ki ga je za vsako okrožje izdelal njegov okrožni vodja, prišla v vsako krajevno skupnost, ki je bila osnovna organizacijska enota Štajerske domovinske zveze, sprejemna komisija. Že konec aprila je urad za populacijsko politiko pri zveznem vodstvu poslal k vsem okrajnim političnim komisarjem svoje poverjenike, tako imenovane vodje okrožnih uradov za populacijsko politiko, da bi pripravili zajetje prebivalstva v Štajersko domovinsko zvezo. Vodja urada dr. Walluschek-Wallfeld je tedaj sporočil političnim komisarjem:

»Ta akcija za zajetje ima nalogo ugotoviti, kateri deli prebivalstva so vredni za vključitev v nemštvo in kateri ne. Pregled bodo po rasnih in nacionalno-političnih osnovah izvedle sprejemne komisije Štajerske domovinske zveze.«¹⁸

Sprejemne komisije, ki so jih imenovali tudi »leteče sprejemne komisije«, so sestavljali ljudsko-politični referent, ki ga je določil nacionalnopolitični referent zveznega vodstva dr. Helmut Carstanjen, rasni preiskovalec, ki ga je poslal Rasni in kolonizacijski glavni urad SS, pritegnili pa so vanje še krajevnega skupinskega vodjo kot krajevnega ljudskopolitičnega referenta. Vsaka komisija je imela še dve pisarniški moči, kurirja in šoferja. Teh »letečih sprejemnih komisij« so imeli deset (za okrožje Maribor-mesto eno, Maribor-okolica dve, Celje tri, Ptuj dve, Ljutomer eno, Sevnica eno). Imeli pa so tudi še sprejemno komisijo pri zveznem vodstvu, ki pa je bila bolj tehničnega pomena.¹⁹

Tako se je od 5. junija do 15. septembra 1941 pred komisijami zvrstilo preko tri sto tisoč oseb. Vsakdo je moral predložiti komisiji izpolnjene formularje, ki jih je bil dobil ob vpisu, po možnosti pa še dokazno gradivo o predvojnem delu za nemštvo (izkaznico Švabsko-nemškega Kulturbunda in podobno). Komisija je dala vsakemu dve oceni: politično in rasno.

Politično oceno je po navadi predlagal krajevni skupinski vodja, ki je še najbolj poznal krajevne razmere. Kot »krajevni ljudskopolitični referent« ali »krajevni narodnostni preiskovalec« je imel nalogo, da dá sprejemni komisiji poročilo: »a) o vedenju prosilca nasproti nemškemu ljudstvu in b) o vseh

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Dr. Müller-Scholtes.

¹⁸ Dopis urada za populacijsko politiko zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 29. 4. 1941 vsem političnim komisarjem. v arhivu IZDG, f. 238.

¹⁹ Befehlsblatt, 1941, štev. 1, str. 42 in 52.

posebnostih, kot n. pr. asocialnih primerih ali pogostih pojavih kriminala v družini, duševnih boleznih in podobnem.« Še pred prihodom sprejemne komisije je moral napraviti posebni seznam prosilcev, ki jih naj komisija zavrne »a) vseh članov slovenskega izobraženstva, in to v najširšem pomenu besede (tako na primer pride v to skupino tudi slovenski gostilničar, ki ima določen duhovni in gospodarski vpliv v svoji občini), b) vseh tistih, za katere je dokazano, da so bili sovražno usmerjeni proti nemškemu ljudstvu ali njegovim članom.« Posebej je moral tudi preveriti vse, ki so prišli na Spodnje Štajersko po 1. januarju 1914.^{19a} Ocen je bilo pet: A (vodilno nemški — führend deutsch), B (nemški — deutsch), C (ravnodušen — indifferent), D (Nemcem sovražen — deutschfeindlich) in E (vodilno sovražen Nemcem — führend deutschfeindlich). Politično ocenjevanje ni bilo nobena težava, saj so imeli nacisti že pred svojim prihodom na Štajersko izdelane sezname Nemcem sovražnih oseb, ki so jih po prihodu še izpopolnjevali na sestankih s Volksdeutscherji,²⁰ na drugi strani pa je statistični urad Švabsko-nemškega Kulturbunda imel tudi popolne sezname spodnještajerskih Nemcev. Vsem drugim pa so dali oceno C (ravnodušen).

Rasno oceno je dal rasni preiskovalec. Ocene so bile štiri I. (prav dobro — sehr gut), II. (dobro — gut), III. (povprečno — Durchschnitt) in IV. (rasno neustrezno — rassisch ungeeignet).

S političnim ocenjevanjem so nacisti hoteli iz množice spodnještajerskega prebivalstva izločiti vse »Nemcem sovražne« osebe, z rasnim ocenjevanjem pa »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«. Nacisti so se namreč oprijeli rasizma, ki določene rase povzdiguje, druge pa odklanja kot manjvredne. Povzdigovali so nordijsko raso, bili strpni do drugih evropskih ras, odklanjali pa neevropske rase. Po njihovi rasni teoriji je pri nemškem ljudstvu udeleženih šest evropskih ras. Nordijska rasa (visoka in stasita postava, dolga lobanja in ozek obraz, svetla barva oči in las) je razširjena na severu in severozahodu Nemčije. Najbolj sorodna ji je falska rasa (zato so jo nekateri imeli za njen del), ki je razširjena na Westfalskem (od tod tudi njeno ime), v Oldenburgu in Ostfrieslandu. Dinarska rasa (visoka postava, dolg izbočen nos, črna barva oči in las), ki je drugače doma na Balkanu, je razširjena tudi na Bavarskem in v Avstriji. Zahodna rasa (nizka postava, dolga lobanja, temna barva oči in las), ki je drugače doma v Italiji, Španiji in južni Franciji, je razširjena tudi ob Renu in Moseli. Vzhodna rasa (nizka postava, okrogla glava in obraz, temna barva oči in las), ki je sicer doma v vzhodni Evropi, je razširjena tudi v pasu, ki se vleče od Zgornje Šlezije čez Saško do Badena. Vzhodnobaltska rasa (nizka postava, svetle oči, pepelkasti lasje, široke lične kosti, kratka glava, kratek in širok nos), ki jo imajo tudi za del vzhodne rase in je sicer doma v vzhodni in severovzhodni Evropi, je razširjena tudi v vzhodnih predelih Nemčije.

Vendar pa te rase redko nastopajo v čisti obliki. Pod nacističnim režimom niso nikdar izvedli kakšne popolne in podrobne rasne preiskave vsega nemškega prebivalstva, vendar so po približni cenzitvi sodili, da čista nordijska rasa nastopa le pri 6—8%, čista vzhodna pri 2—3% in čista dinarska rasa prav tako le pri 2—3% nemškega prebivalstva. Pri večini prebivalstva

^{19a} Steindlovo »delovno navodilo« z dne 5. X. 1941 v arhivu IZDG.

²⁰ Poročilo političnega komisarja iz Šmarij pri Jelšah šefu civilne uprave konec aprila 1941, v arhivu IZDG, fasc. 236.

gre torej za mešanico raznih ras, kjer je nordijska udeležena s 45—50 %, vzhodna z 20 %, dinarska s 15 %, vzhodnobaltska z 8 %, falska s 5 % in zahodna z 2 %.

Trdili so tudi, da nordijska rasa, ki so ji pripisovali same dobre lastnosti: razsodnost, resnicoljubnost, odločnost itd., »ki nordijskega človeka usposablja za velika dela, a mu tudi zagotavlja občutek nadmoči« (»Nordijski človek je Herrenmensch, ima izrecne sposobnosti za vodstvo«), nazaduje. Ker bi to moglo imeti hude posledice za značaj nemškega ljudstva, so gledali na to, da so na razne načine pospeševali razplojevanje nordijske rase. Šli so celo tako daleč, da so posvojevali otroke svojih sovražnikov, če so imeli dobro rasno oceno. Še večjo nevarnost kot številčno nazadovanje nordijske rase so videli v mešanju evropskih ras z neevropskimi in so bili zato Židje in cigani sovražnik številka ena.²¹

Nacistično rasno pojmovanje je razdelilo Spodnještajerce v štiri rasne skupine: v I. skupino (čiste nordijske in čiste falske, dedno zdravi in zmogljivi, prvovrstni — rein nordisch und rein fälisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig, erstklassig), v II. (pretežno nordijske s harmonično primesjo dinarske in zahodne — vorwiegend nordisch mit harmonischem Einschlage von dinarisch und westisch), v III. (malo izravnani mešanci — wenig ausgeglichene Mischlinge) in v IV. skupino (neizravnani mešanci, čiste vzhodne, vzhodnobaltske itd. — unausgeglichene Mischlinge, rein ostisch, ostbaltisch etc.).

Na žalost so se do danes ohranila samo poročila sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. Tu se je pred sprejemno komisijo, ki jo je vodil rasni preiskovalec iz Rasnega in kolonizacijskega glavnega urada SS SS-Obersturmführer Albert Karsten, od 2. do 5. avgusta 1941 zvrstilo 544 družin z 2085 osebami. Pri političnem ocenjevanju je 160 oseb dobilo oceno B, 1851 oceno C, 67 oceno D in 7 oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 1055 oseb oceno II, 950 oceno III in 80 oceno IV. Posamezne rase so takole zastopane: nordijska s 13,11 %, falska 4,63 %, dinarska 40,20 %, zahodna 26,26 %, vzhodna 10,23 %, vzhodnobaltska 5,57 %, medtem ko sta dve osebi bili čisto neevropske rase. Vodja komisije je v zaključnem poročilu povedal splošno mnenje: »Ž rasnega stališča daje krajevna skupnost manj ugodno sliko. V oči pade močna vzhodna primes, posebno pri tovarniških delavcih.«²²

V prepisu pa so se nam ohranili podatki iz Luč v Savinjski dolini. Tu se je od 16. do 20. junija 1941 pred sprejemno komisijo zvrstilo 485 družin z 2309 osebami. Pri političnem ocenjevanju so 3 osebe dobile oceno A, 180 oceno B, 2074 oceno C, 45 oceno D in 7 oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 352 oseb oceno II, 1868 oceno III in 89 oceno IV.²³

Iz podatkov obeh komisij je tudi razvidno, da so prišli pred komisijo tudi tisti, ki so se po 1. januarja 1914 priselili na Spodnje Štajersko in so jih

²¹ Dr. Hans Günther, *Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes*, Berlin 1943; dr. Gustav Franke, *Vererbung und Rasse*, München 1938; dr. Karin Magnussen, *Rassen- und bevölkerungspolitisches Rüstzeug*, München-Berlin 1943; dr. Werner Feldscher, *Rassen- und Erbpflege im deutschen Recht*, Berlin-Leipzig-Wien 1943.

²² Poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju 5. 8. 1941, v arhivu MNOM.

²³ Poročilo krajevne skupnosti Štajerske domovinske zveze Luče političnemu komisarju za okraj Gornji grad, v arhivu IZDG, f. 256.

nacisti v svojih načrtih predvideli za izselitev. Za njih so komisije vodile še posebno statistiko.

Na osnovi obeh ocen, to je politične in rasne, je vodja sprejemne komisije nato dal začasno odločitev komisije. Če je sodil, da je oseba primerna za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, je zapisal: »brez pomislekov« (keine Bedenken), če pa je menil, da je neprimerna, pa: »nepojasnjeno« (ungeklärt). Nato je komisija vsem, ki jih je zaznamovala z »brez pomislekov«, določila tekočo člansko številko. Številke 1—100.000 so določili za »posebne sprejeme«, nato pa za vsako okrožje, ki so se zvrstila po abecednem redu, po sto tisoč nadaljnjih števil.²⁴

Ko so sprejemne komisije končale delo, so o rezultatih poročale okrožnim vodstvom, osebne vprašalne liste pa so poslale uradu za populacijsko politiko zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze. Kot že rečeno, se je v skromnem delu registrature tega urada ohranilo le poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. »Zaključno poročilo rasnopolitičnih komisij za pregled spodnještajerskega prebivalstva«²⁵ navaja naslednje podatke:

Okrožje	Štev. oseb.	I.	II.	III.	IV.
Celje	115451	48	17286 (15 %)	85615 (74 %)	12502 (11 %)
Ljutomer	23270	10	4902 (21 %)	16511 (71 %)	1847 (8 %)
Maribor-okolica	72039	39	15958 (22 %)	43735 (61 %)	12307 (17 %)
Maribor-mesto	42141	19	13463 (32 %)	24014 (45 %)	4645 (11 %)
Ptuj	68351	8	6288 (9 %)	51797 (76 %)	10258 (15 %)
Skupaj	321252	124	57897 (18 %)	221672 (69 %)	41559 (13 %)

Okrožje	A	B	C	D	E	Nepojasnjeno	Brez pomislekov
Celje	33	7362 (6 %)	102746 (90 %)	4489 (4 %)	521	25471	89980
Ljutomer	24	2463 (11 %)	20404 (88 %)	365 (1 %)	14	3907	19363
Maribor-okol.	43	6397 (17 %)	63818 (89 %)	1587 (2 %)	194	15867	56170
Maribor-mesto	95	4560 (11 %)	32816 (78 %)	4187 (10 %)	483	12213	29928
Ptuj	17	1776 (3 %)	65593 (96 %)	795 (1 %)	170	13485	54866
Skupaj	512	22558 (7 %)	285377 (89 %)	11423 (4 %)	1382	70945	250307

Tako so do oktobra 1941 od 323.807 prijavljenih oseb pregledali 321.252 in od teh predlagali za sprejem 250.307, za odklonitev pa 70.945 oseb, torej 16.581 več kot pa znaša skupno število neugodno ocenjenih (rasna ocena IV. in politični oceni D in E). Zvezni vodja Franc Steindl je 29. novembra 1941 poročal:

»Doslej je urad za članstvo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 321.252 prosilcem za provizorno članstvo v okrožjih Celje, Ljutomer, Maribor-

²⁴ Befehlsblatt 1941, šte. 1, str. 15—18.

²⁵ Priloga k Steindlovemu dopisu, ki ga je 14. oktobra 1941 poslal uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu IZDG.

mesto, Maribor-okolica in Ptuj izdal 207.530 članskih izkaznic, medtem ko druge še obravnavajo. Do 1. januarja 1942 bodo vsi primeri rešeni.«²⁶

Že spomladi 1941 je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze sklenilo, da bo zaradi odprtega vprašanja poteka nemško-italijanske državne meje in izselitve obsavskega in obsoteljskega pasu v trboveljskem in brežiškem okrožju vpisovanje v organizacijo pozneje. Vpisovanje je bilo od 25. oktobra do 2. novembra 1941 in se je vpisalo iz okrožja

Brežice	18.363 oseb
Trbovlje	28.235 oseb
skupaj	46.598 oseb ²⁷

in to s področja, ki ni spadalo v tako imenovano »naselitveno področje A«, v katerega so po izselitvi okrog 35.000 Slovencev naselili preko 12.000 Nemcev. Žal nam ni znano, koliko od teh prijavljenih so sprejeli in koliko odklonili. Približno število sprejetih za obe okrožji nam da razlika med številom tistih, ki so jih rasnopolitične komisije v svojem zaključnem poročilu navedle z »brez pomislekov« iz petih okrožij (250.307) in številom sprejetih iz sedmih okrožij v Steindlovem poročilu na štabnih razgovorih 23. marca 1942 v Gradcu (287.000), torej okrog 36.693. Odklonjenih iz trboveljskega in brežiškega okrožja pa bi jih bilo potemtakem okrog 9905.

23. februarja 1942 je zvezni vodja Franc Steindl na štabnih razgovorih poročal:

»365.000 oseb v Spodnji Štajerski se je prijavilo v Heimatbund. Te smo preiskali po dveh merilih:

1. rasnem,
2. političnem:

287.000 oseb smo sprejeli. Preostalo je število 78.000. Od tega je 46.000 primerov dobilo oceno IV., ostanek pa kaže druge pomanjkljivosti. Teh 78.000 smo ponovno preiskali. Danes je stanje tako, da jih je le 30.000 proglašanih za negativne... Pokazalo se je, da so bili ti odklonjeni manj iz političnih, temveč bolj iz rasnih in bioloških ozirov, na primer pijanci, asocialni elementi, cigani, Poljudje in Judje. Majhno skupino bi še morali pregledati. Tudi ljudi z vzhodno in vzhodnobaltsko primesjo smo odklonili. Toda te bomo deloma še sprejeli. Konkretno primere naj sporočijo, da jih bomo posebej obravnavali... Ostalo bo 2000 oseb,²⁸ ki jim bomo na vsak način onemogočili vključitev v nemško ljudsko skupnost.«²⁹

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi so delili v dve vrsti: dokončno in začasno. Vsi tisti, ki so »svojo pripadnost firerju in nemškemu rajhu že dokazali«, so postali dokončni člani in dobili rdečo člansko izkaznico. To je bilo okrog 25.000 Volksdeutscherjev, predvsem članov Švabsko-nemškega Kulturbunda, ki jih je bilo spomladi 1941. leta 10.818 (po okrožjih: Celje 1017, Ljutomer 2470, Maribor-okolica 1857, Maribor-mesto 4932 in Ptuj 542),³⁰ in članov Auslandsorganisation NSDAP. Te so sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo

²⁶ Marburger Zeitung 29./30. 11. 1941.

²⁷ Glej opombo 15!

²⁸ To je očitna pomota v zapisniku. Verjetno gre za 20.000, kot lahko sklepamo iz Steindlovih poznejših izjav.

²⁹ Vsi zapisniki štabnih razgovorov so v Arhivu Maribor.

drugače kot Slovence. Ni jim bilo treba priti pred sprejemne komisije. Njihove dokumente za sprejem so obravnavali takoj in jih tudi takoj sprejeli za dokončne člane. Vsi drugi so kot začasni člani dobili zelene članske izkaznice. Tudi ti bi sčasoma, ko bi imeli zadosti dokazov za svojo »pripadnost firerju in nemškemu rajhu«, lahko postali dokončni člani.

Preseneča vsekakor visok odstotek odklonjenih, saj je znašal preko 20%. Zanimivo je tudi, da so večino odklonili iz rasnih razlogov. O tem, koga so odklonili, je malo več povedal članek v »Marburger Zeitung« 14. maja 1942, ki pravi:

»373.492 odraslih oseb v Spodnji Štajerski, ki so svojo pripadnost k firerju, ljudstvu in rajhu pokazali s svojo prijavo v Štajersko domovinsko zvezo, smo morali podvreči natančni preiskavi, ker so bili motivi za prej imenovano pripadnost, pogojeni z zlomom jugoslovanske države, najrazličnejši. Poštenemu navdušenju in ljubezni do rajha se je pridružila konjunktura, gospodarski oziri in poskus skrivanja sovražnih elementov. Prosilce za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo smo preiskali po političnih in rasno-bioloških merilih.

Odklonili smo tiste osebe, ki spadajo v eno izmed teh treh skupin:

1. Osebe, ki so v času jugoslovanskega tujega gospostva aktivno sovražile Nemce in ki, kolikor niso bile ob izseljevanju odstranjene iz dežele, s svojim sedanjim vedenjem ne jamčijo, da bi se kdaj kot polnovreden član vključile v nemško ljudsko skupnost.

To politično preiskavo smo izvedli v velikopotezni obliki.

2. Osebe, ki z rasnobiološkega stališča pomenijo breme za nemško krvno skupnost. V to skupino spadajo bebci, kreteni, dedno obremenjeni, gluhonemi, slaboumni, asocialni elementi, hudodelci, potepuhi, cigani, ljudje z neevropskimi rasnimi primesmi (mongolskimi, črnskimi, srednjeazijskimi itd.).

Člane te skupine smo morali iz rasnobioloških vzrokov odkloniti ne glede na njihovo politično usmerjenost.

3. Osebe, ki si kljub večkratnim opominom niso preskrbele dokumentov, ki so potrebni za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, ali ki kljub temu, da so se prijavile, niso prišle na pregled pred sprejemno komisijo.«

Pri političnem ocenjevanju so odločno odklonili slovenske izobražence, ki so jim dali oceni D in E, čeprav so morda imeli rasno oceno II. Tako so v Ribnici na Pohorju odklonili 22 izobražencev (16 z oceno D in 6 z oceno E), ki jih je 14 imelo rasno oceno II, 8 pa III. V Lučah v Savinjski dolini so odklonili 66 izobražencev (45 z oceno C, 20 z D in 1 z E), ki jih je 8 imelo rasno oceno II, 25 III, 33 (!) pa IV. Na drugi strani so od tistih, ki so se priselili po letu 1914, sprejeli približno polovico. Odklonili pa niso vseh Spodnještajercev s politično oceno D, kot tudi niso odklonili vseh Spodnještajercev z rasno oceno IV.

Rasnemu ocenjevanju niti nacisti sami niso dosti zaupali. Tudi njih same je presenetil visok odstotek rasno neustreznih oseb, posebej še glede na to, da splošna rasna podoba Spodnje Štajerske ni bila bistveno nič drugačna od ostale Štajerske.

»Rasni sestav prebivalstva v stari Štajerski je različen. Rasno visokovredne ljudi je najti v Zgornji Štajerski, proti jugu in vzhodu pa rasna vred-

⁸⁰ Befehlsblatt, 1941, šte. 2, str. 98.

nost pada. V Spodnji Štajerski je na zahodu in severu, torej v Savinjski dolini in na Pohorju, podobna rasna sestava ljudi kot v Zgornji Štajerski. Proti vzhodu je prav tako zaznamovati opadanje rasne vrednosti,« je poročal vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek - Wallfeld na štabnih razgovorih v Gradcu 3. maja 1943. Enake rezultate razberemo iz poročila preseljevalnega štaba pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, ki je od 23. aprila do 25. maja in od 27. maja do 28. junija 1941 izvedel rasno preiskavo pri izseljencih. Ta je za I. skupino dognal, da je je največ v Mariboru-okolici, in sicer 1 0/0, povsod drugod pa znatno manj. Za II. skupino je dognal, da je je največ v okrožju Maribor-okolica, in sicer do 53 0/0 in v okrožju Celje do 52 0/0, drugod pa veliko manj.³¹

Tudi rasni preiskovalci kljub svoji večini, s katero so do stotink odstotka natančno izračunali udeležbo raznih ras pri spodnještajerskem prebivalstvu, dostikrat niso imeli enakih meril. Če naj drži ugotovitev, da imata Pohorje in Savinjska dolina najboljšo rasno sestavo prebivalstva, potem bi to moralo vsaj približno držati tudi za Ribnico na Pohorju in Luče v Savinjski dolini. Toda podatki kažejo drugače:

	Ribnica na Pohorju	Luče v Savinjski dolini
Število družin	544	485
Število oseb	2058	2309
Ocena I.	—	—
Ocena II.	1055	352
Ocena III.	950	1868
Ocena IV.	80	89
»Brez pomislekov«	1838	2139
»Nepojasnjeni	247	170

Medtem ko sta obe komisiji približno enako ocenili I. in IV. skupino, sta glede II. in III. skupine imeli dokaj različna merila. O različnih merilih komisij se je pozneje pritoževal tudi ptujski okrožni vodja Fritz Bauer. Pravi:

»Po mojem mnenju so tu ocenjevalne komisije imele prestroga in neenotna merila. Poleg tega se glede tega vprašanja često zavzame stališče, ki bi bilo na mestu v vzhodnih pokrajinah in ne v Spodnji Štajerski.

Tako so na primer raztrgali družine, nekaj bratov in sester so sprejeli, nekaj pa odklonili, čeprav so bili vsi samski in so živeli v enakem okolju. Starše so sprejeli, ne pa samskih otrok, in obratno. Poleg tega so polagali preveč na zunanjo podobo osebe, ki so jo ocenjevali. Ker pa rasna podoba Spodnje Štajerske ni bistveno drugačna od stare Štajerske, je sploh vprašanje, koliko je bila ta stroga rasna preiskava upravičena. Po mojem mnenju bi naj izločili samo nekaj posebno vidnih rasnih primerov.«³²

Da so nacisti pri rasnem ocenjevanju na Spodnjem Štajerskem uporabljali dosti strožja merila kot drugod, kaže tudi dejstvo, da so odklonili »vzhodne in vzhodnobaltske tipe«, kljub temu da sta bili vzhodna in vzhodnobaltska rasa pri nemškem prebivalstvu udeleženi kar z okrog 28 odstotki.

³¹ Dr. Metod Mikuž, n. d., str. 756—757.

³² Dopis z dne 3. 11. 1942, v arhivu MNOM.

Posebno jasno se je o dvomih v pravilnost rasnega ocenjevanja ljudi izrazil vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek - Wallfeld v eni od svojih okrožnic, kjer pravi: »V zadnjem času se precej razpravljali o pravilnosti rasnega ocenjevanja ljudi... Mnogi so dvomili v pravilnost dela in menili, da rasna znanost tiči še v otroških čevljičkah. Bilo je mnogo za in proti...« V zagovor za pravilnost svojih nazorov in ukrepov je navedel, da je »vidni znanstvenik prof. dr. Lenz v svoji razpravi, ki jo je objavil v glasilu »Informationsdienst des Rassenpolitischen Amtes der Reichsleitung« zavzel osnovno stališče do problema rasnega ocenjevanja ljudi in potrđil pravilnost dela, kakršno smo izvedli tudi pri nas na Spodnjem Štajerskem.«³³

Nacisti kljub vsej svoji točnosti niso nikdar dokončno rešili vprašanja članstva v Štajerski domovinski zvezi. Kot smo videli iz Steindlovega poročila na štabnih razgovorih 23. marca 1942, je ta menil, da je od 78.000 odklonjenih le 30.000 negativnih in da bodo sprejeli tudi del teh in le okrog 2000 osebam onemogočili, da bi se vključile v »nemško ljudsko skupnost«. Toda tega niso nikdar dosegli. Že ob ustanovitvi Štajerske domovinske zveze so sklenili, da bodo vsako leto sredi aprila in sredi oktobra sprejeli nekaj začasnih članov za dokončne, da bodo vsako leto 11. septembra sprejeli iz organizacije Nemške mladine 18 let stare in da bodo vsako leto 30. junija in 31. decembra sprejeli nekaj nečlanov začasne člane, in to tiste, ki so jih odklonili iz političnih razlogov. Tako so že 11. septembra 1941 sprejeli iz letnika 1923 217 oseb za dokončne in 5720 oseb začasne člane (skupaj 5937), 14. aprila 1942 pa so 1330 začasnih članov sprejeli za dokončne.³⁴ Zvezni vodja Franc Steindl je 1. junija 1942 poročal, »da je že mogoče dati dokončni pregled članstva in da je za čas od 1. junija do 31. decembra 1942 ukazal ustaviti sprejemanje članov. Skupno so odklonili sprejem v Heimatbund 46.906 osebam, od teh jih živi na Spodnjem Štajerskem 39.314.«³⁵ Spomladi 1942 so tudi pozvali vse odklonjene, da lahko ponovno zaprosijo za sprejem. Pozivu se je odzvalo okoli 23.000 oseb. Vodstvo Štajerske domovinske zveze je v jeseni 1942 organiziralo popis prebivalstva na Spodnjem Štajerskem.³⁶ Izvedli so ga 29. novembra 1942 v vseh okrožjih razen v naselitvenem pasu A brežiškega in trboveljskega okrožja, ki je bil do zime 1942/1943 pod upravo državnega komisarja za utrditev nemštva. Popis je pokazal naslednje številčno stanje članstva:

Okrožje	Dokončni člani	Začasni člani	Skupaj	Nečlani
Celje	2.245	71.241	73.486	15.349
Ljutomer	2.715	18.275	20.990	4.203
Maribor-okolica	2.702	52.015	54.717	14.647
Maribor-mesto	7.800	30.730	38.530	11.050
Ptuj	1.367	50.686	52.053	13.177
Brežice	66	13.907	13.973	4.088
Trbovlje	237	21.378	21.615	5.764
Skupaj	17.132	258.232	275.364	68.278

³³ Okrožnica z dne 5. 10. 1943, v arhivu IZDG, f. 627.

³⁴ Poročilo I. vodstvenega urada zveznega vodstva 4. 8. 1944, v arhivu MNOM.

³⁵ Zapisnik štabnih razgovorov, v Arhivu Maribor.

³⁶ Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark von 29. November 1942, ausgegeben von der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg a. d. Drau, 1943.

Ko so 14. aprila 1943 sprejeli še 6705 začasnih članov za dokončne,³⁷ so 1. maja 1943 imeli okrog 345.000 članov, od tega okrog 307.000 začasnih in 38.000 dokončnih. Okrog 42.000 do 45.000 oseb nad 18 let starosti pa je bilo brez članskih izkaznic.³⁸ Sredi leta 1944 pa je bilo stanje takšno:³⁹

Okrožje	Dokončni člani	Začasni člani	Skupaj
Celje	7.750	81.014	88.764
Ljutomer	5.174	20.691	25.865
Maribor-okolica	6.504	60.484	66.788
Maribor-mesto	15.650	28.661	44.311
Ptuj	4.144	59.169	63.313
Brežice	5.576	20.849	26.425
Trbovlje	2.291	25.849	28.140
Skupaj	46.889	296.717	343.606
Stara Štajerska	5.343	8.155	13.498
Zvezno vodstvo	121	1	122
Skupaj	52.353	304.873	357.226

V istem času je bilo še vedno preko 40.000 nečlanov.⁴⁰ Njihovo število pa se v tem letu ni zmanjšalo, temveč s porastom osvobodilnega boja celo povečalo, kot bomo videli pozneje.

Prvo leto okupacije so nacisti o narodnosti spodnještajerskega prebivalstva še obdržali pojme, ki jih je uporabljal dr. Helmut Carstanjen (*Volksdeutsche, Windischer, Slowene*).⁴¹ Medtem ko so *Volksdeutscherje* še dokaj lahko ločili od *Vindišerjev* in *Slovencev*, pa je ti dve skupini bilo težje razlikovati med seboj. Pri tem so uporabljali različna in celo neumna merila. Tako je celjsko okrožno vodstvo na primer dalo takšno navodilo:

»Za *Volksdeutscherja* smatramo tistega, ki izhaja od nemških staršev ali vsaj od enega nemškega roditelja in je to tudi jasno oznanjal. *Vindišer* je naklonjen, na neki način z nemško bitjo zezan spodnještajerski domačin, ki ga od *Slovencev* loči že jezik, ko na primer reče: »Mama je tak šinfala, da se ateku grauža« — ali »Sem šo špacirat, a mi je Ančka na bruku beegnala.« Pod *Slovenec* razumemo nacionalista, ki v nasprotju z Nemcem poudarja specifično slovenstvo in hoče z jezikom, običaji in navadami gojiti čisto kulturo svoje plemenske posebnosti.«⁴²

Toda še isto leto so nacisti sami ukinili rabo teh izrazov, še posebej ko je šef civilne uprave 29. decembra 1941 naročil, naj sčasoma izginjajo iz rabe, ker so že neustrezni in jih naj zamenjajo pojmi dokončni in začasni član Štajerske domovinske zveze.⁴³

Sprejemanje članov je bila ena plat organizacijskega dela, ki je zahtevalo celih šest mesecev. Druga plat je bilo postavljanje njene organizacijske

³⁷ Glej opombo 34!

³⁸ Poročilo dr. Müllerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Gradcu 21. 6. 1943; zapisnik v Arhivu Maribor.

³⁹ Glej opombo 34!

⁴⁰ Dopis I. vodstvenega urada zveznega vodstva 12. 7. 1944 uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru, arhiv MNOM.

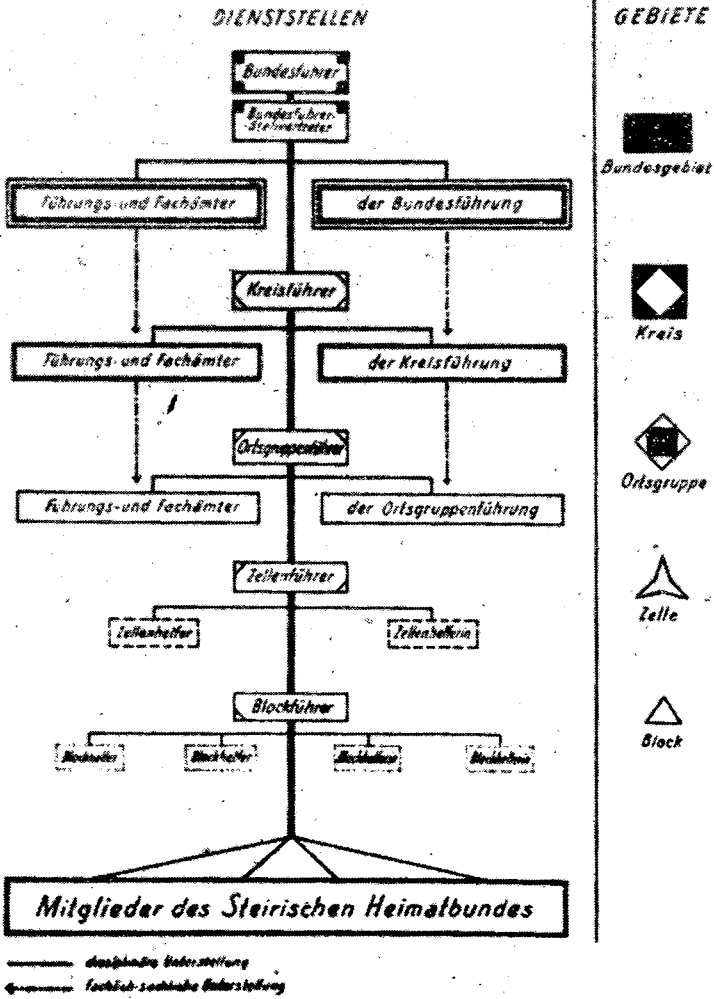
⁴¹ Glej opombo 1!

⁴² Okrožnica z dne 15. 10. 1941, v arhivu IZDG, f. 627.

⁴³ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 627.

DIE ORGANISATION DES STEIRISCHEN HEIMATBUNDES

Organizacijska zgradba Stajerske domovinske zveze.

zgradbe. Najprej so vso Spodnjo Štajersko razdelili na okrožja (Kreise) in krajevne skupnosti (Ortsgruppen). Držali so se načela, da morajo biti okrožja sama po sebi zaključena ozemeljska področja z večjim središčem in približno sto tisoč prebivalci, krajevne skupnosti pa z dva do pet tisoč prebivalci. Kljub temu da so Spodnjo Štajersko v upravnem pogledu še naprej delili na okraje (Bezirke), ki so jim na sedežih bivših srezkih načelstev načelovali politični komisarji, so v političnem pogledu organizirali najprej pet okrožij, in to celjsko, mariborsko-okoliško, mariborsko-mestno, ljutomersko in ptujsko. Vse ostalo ozemlje, ki mu za takrat še niso mogli določiti južne meje, so najprej menili organizirati v sevniško okrožje, pozneje pa so organizirali brežiško in trboveljsko okrožje. Takrat so tudi v upravnem pogledu ukinili okraje in uvedli šest deželnih in eno mestno okrožje, ki so jim nekoliko pozneje načelovali deželni svetniki. V teh sedmih okrožjih so ustanovili 144 krajevnih skupnosti, ki so bila navadno v mejah občin, dalje 619 celic, vsako z 800 do 1000 prebivalci, in 3975 blokov, vsakega s 100 do 200 prebivalci (okrog 40 družin).⁴⁴

Organizacijo so zgradili po »vodstvenem načelu«. To pomeni, da je bil zvezni vodja sam izključni odredbodajalec za vso organizacijo, okrožni vodje za svoja okrožja in krajevni skupinski vodje za svoje krajevne skupnosti. Vsi pa so imeli ob sebi štab sodelavcev, ki je imel le posvetovalno vlogo (zvezno vodstvo, okrožno vodstvo in krajevno skupinsko vodstvo).

Ta vodstva so uredili po približno enakem vzoru. Na čelu je bil zvezni (okrožni, krajevno skupinski) vodja. Osnovna urada sta bila I. in II. vodstveni urad (Führungsamts I, II). Prvi je reševal vprašanje organizacije, personalne politike, svetovnonazorske vzgoje in usmeritve in je imel za to tri glavna delovna področja (Hauptarbeitsgebiete): organizacijo, personalo in šolanje. Drugi je imel prav tako tri delovna področja: propagando, tisk in kulturo. Poleg njih je bilo še nekaj uradov: upravni, delovnopolični, rasnopolitični, agrarnopolitični, zdravstveni, pravni, komunalnopolitični, skrbstveni, ženski, mladinski, vojaškoizobraževalni, izobraževalni, šolski in urad za uradnike. V zveznem vodstvu je bil tudi nacionalnopolitični referent.⁴⁵

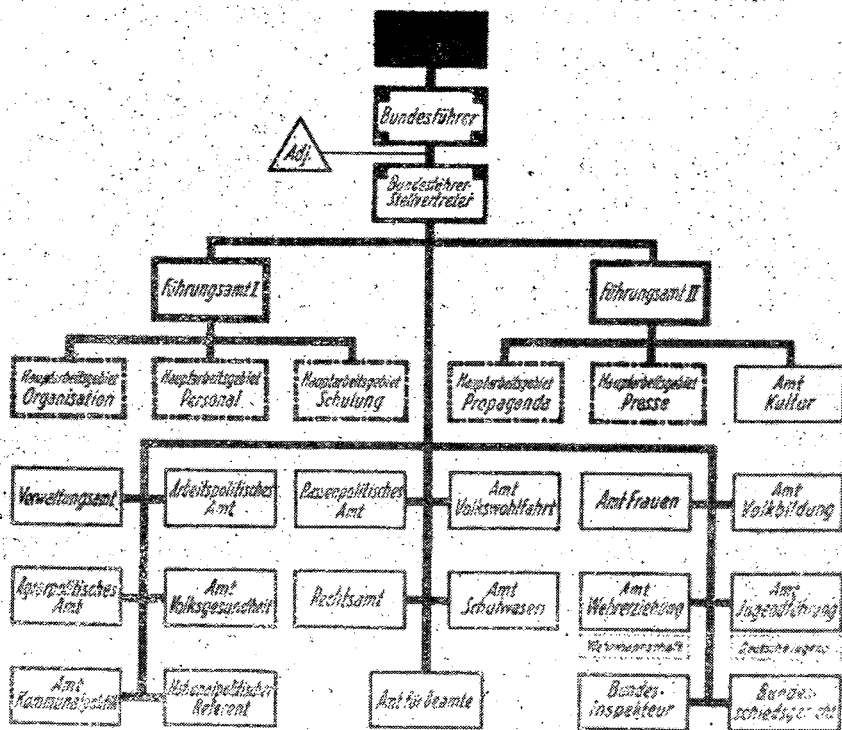
Nacisti so sklenili, da bodo v vodstvih Štajerske domovinske zveze v glavnem spodnještajerski Nemci, predvsem bivši voditelji Švabsko-nemškega Kulturbunda in Auslandsorganisation NSDAP, medtem ko bo delo vodilnih ljudi iz stare Štajerske časovno omejeno.⁴⁶ Za okrožne vodje so na primer postavili ljudi z različnimi političnimi kvalitetai. Med njimi je vsekakor najbolj izstopal celjski, to je Anton Dorfmeister, ki je bil eden izmed najstarejših avstrijskih nacistov in se je 1934. leta udeležil nacističnega udara in od 1935. do 1938. leta vodil obmejni in inozemski oddelek v državnem mladinskem vodstvu, nato pa vse do svoje smrti pokrajinski obmejni urad (Gaugrenzlandamt), ki je bil v Gradcu.⁴⁷ Kot celjski okrožni vodja in deželni svetnik je bil pobudnik mnogih zločinskih ukrepov proti slovenskemu ljudstvu in njegovemu osvobodilnemu gibanju. Eden izmed najstarejših avstrijskih nacistov je bil tudi trboveljski okrožni vodja Heribert Eberharth. Na drugi strani pa je bilo nekaj takih, ki v začetku sploh niso bili člani NSDAP in so jih sprejeli

⁴⁴ Befehlsblatt, 1941, števil. 1, str. 97; Befehlsblatt, 1942, števil. 1, str. 7.

⁴⁵ Befehlsblatt, 1942, števil. 1.

⁴⁶ Befehlsblatt, 1941, števil. 1, str. 61.

⁴⁷ Štajerski gospodar. Maribor, 17. 2. 1945.

Uradi zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze

vano šele 13. decembra 1941. To so bili okrožni vodje za Maribor-mesto (Josef Klingberg), Maribor-okolico (inž. Karl Doboczky), Ptuj (Josef Wresnigg) in Ljutomer (inž. Roman Nemec),⁴⁸ od katerih je bil zadnji celo slovenski renegat in je kot aktivni poročnik jugoslovanske vojske pred vojno pobegnil v Nemčijo.

Sli bi predaleč, če bi se spuščali v opisovanje nalog in organizacijske sestave vsakega urada. Nujno pa je to vendarle za dva urada, ki sta v posebni zvezi s problemi, ki jih obravnava članek.

Eden izmed uradov se je v letu 1941 imenoval »urad za populacijsko politiko« (Amt für Bevölkerungspolitik), a so ga v začetku leta 1942 preimenovali v »rasnopolitični urad« (Rassenpolitisches Amt). Imel je nalogo, obdelati vsa populacijska vprašanja in nadzirati rasnopolitični razvoj na Spodnjem Štajerskem ter ugotavljati sposobnost prebivalstva za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo. Imel je štiri delovna področja: 1. za praktično populacijsko politiko, 2. za rasnopolitični in populacijskopolitični razvoj, 3. za rodovna raziskovanja in 4. sprejemni urad.⁴⁹

⁴⁸ Befehlsblatt, 1941, šte. 2, str. 84.

⁴⁹ Befehlsblatt, 1941, šte. 1, str. 42, 52; 1942, šte. 5, str. 25–27.

V zveznem vodstvu je imel precej močno besedo tako imenovani »nacionalnopolitični referent«. Na to mesto so že aprila 1941 postavili ravnatelja Nemškega inštituta za Jugovzhod dr. Helmuta Carstanjena, ki je bil tudi nacionalnopolitični referent pri šefu civilne uprave in pokrajinski akcijski vodja »Volksdeutsche Mittelstelle«. Imel je nalogo, da stoji ob zveznem vodji in zagotavlja enoten razvoj nacionalnopolitične usmeritve, tako da preverja, ali se vse odredbe, navodila in ukrepi uradov Štajerske domovinske zveze skladajo s splošnim nacionalnosocialističnim razvojem. Za pomoč so mu izbrali zaupnike, to je »ljudi iz okrožnih in krajevnih vodstev Štajerske domovinske zveze, ki so se odlikovali v boju za nemštvo«. V svojem uradu je imel štiri oddelke: 1. za ugotavljanje položaja, 2. za planiranje, 3. za nadziranje in 4. za preseljevanje in naseljevanje.⁵⁰

Tako organizirana in razpredena organizacija z zagrizenim nemškim nacističnim vodstvom je zajela sleherni kraj in skoraj slehernega človeka. Pretresala je skoraj vsa pomembnejša politična vprašanja. Ob izseljevanju leta 1941 je reševala prebivalstvo in določala, kdo lahko ostane doma in koga je treba izseliti, pozneje je reševala sorodniké ustreljenih talcev in družinske člane partizanskih borcev in aktivistov in določala, koga je treba poslati v koncentracijsko taborišče oziroma v kazensko delovno taborišče itd. Hoteli so, da bi razpredena kot pajkova mreža budno pazila na prebivalstvo in z dobro delujočim zaupniškim sistemom pomagala tajni državni policiji v boju proti sovražnikom tretjega rajha, s svojo oboroženo formacijo Wehrmannschaft, ki je zajela vse za orožje sposobne moške od 18. do 45. leta starosti, se je že poleti 1941. leta vključila v oboroženi boj proti partizanskim enotam.⁵¹ Toda najsi je bilo njeno vodstvo še tako zagrizeno in njena organizacijska zgradba dovršena do potankosti, ni mogla narodnoosvobodilnemu gibanju zapreti poti do zadnje vasi.

II

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi kot pogoj za nemško državljanstvo

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi ni imelo samo nekega formalnega značaja. Postalo je pogoj in osnova za pridobitev nemškega državljanstva.

Po prihodu na oblast so nacisti v dveh letih z nekaterimi zakoni odpravili politično moč nemških dežel in uveljavili pojem rajha kot enotne države (Reich als Einheitsstaat) in tako z »odredbo o nemškem državljanstvu«⁵² z dne 5. februarja 1934 uvedli tudi eno samo državljanstvo. V skladu s svojimi rasističnimi nazori so 15. septembra 1935 na strankinem kongresu v Nürnbergu, ki so ga — ironija! — imenovali »kongres svobode«, sprejeli tako imenovane »nürnberške rasne zakone«, ki so postali v glavnem osnova za njihovo nadaljnjo zakonodajo, posebno glede državljanstva in odnosa do Židov. Med

⁵⁰ Befehlsblatt, 1941, Štev. 1, str. 38—39.

⁵¹ O Wehrmannschaftu in njegovem boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem glej moj članek v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS, II., 1958, str. 81—156.

⁵² Otto Koellreutter, Deutsches Verfassungsrecht, Berlin 1938, str. 78.

temi tremi zakoni je bil tudi »zakon o državljanstvu« (Reichsbürgergesetz), ki je glede državljanstva razlikoval dva pojma, in sicer »Staatsangehöriger« in »Reichsbürger«.

»Staatsangehöriger je tisti, ki pripada ‚Schutzverbandu‘ nemškega rajha in ima zato do njega posebne obveznosti . . . Reichsbürger je lahko samo Staatsangehöriger nemške ali sorodne krvi, ki s svojim vedenjem zagotavlja, da je pripravljen in sposoben zvesto služiti nemškemu ljudstvu in rajhu.«⁵³

Osnovna razlika med obema pojmomoma je ta, da je pojem »Staatsangehöriger« širši in zajema tudi Žide ali druge skupine ljudi nearijskega izvora, medtem ko je pojem »Reichsbürger« ožji in zajame le tistega, komur oblastva izroče za to posebno diplomu. Ta dva pojma in to osnovno praktično razliko so nacisti obdržali vseskozi, ne da bi ju podrobneje razčlenjevali ali dopolnjevali, in vse njihove »odredbe k zakonu o državljanstvu« so vedno bolj omejevale osebne svoboščine Židov.

Vojna je ustvarila nove ozemeljsko-upravne tvorbe in prinesla v nemško pravno izrazoslovje tudi nove pojme. Nekatera ozemlja (Avstrijo 13. marca 1938, Sudetsko 21. novembra 1938, Klajpedo 23. marca 1939, Gdansk 1. septembra 1939, Vzhodna področja 8. oktobra 1939, Eupen, Malmédy in Moresnet 18. maja 1940) kratko malo »zopet združijo« z rajhom, druga (Slovaško, Norveško, Dansko, Belgijo, Nizozemsko in Francijo) pustijo kot vazalne države, nekatera (Českomoravski protektorat in poljski Generalgouvernement) imajo za priključena ozemlja, nekatera (Luksemburg, Alzacijo, Loreno, Spodnjo Štajersko in Gorenjsko) pa podredijo šefom civilne uprave, ki jih naj napravijo godna za popolno vključitev v nemški rajh.

Za ozemlja, ki so jih takoj vključili v nemški rajh, razen za Gdansk in Poljski koridor (tako imenovane »eingegliederte Ostgebiete«), je tudi takoj veljalo nemško pravo in za prebivalstvo nemško državljanstvo. V vazalnih državah so ostali v veljavi prejšnji predpisi o državljanstvu. V priključenih ozemljih so Nemci dobili nemško državljanstvo, Čehi so postali državljani Protektorata, Poljaki pa državljani Generalgouvernementa. Vse drugače pa je bilo v deželah, ki so bile pod šefi civilne uprave. Pri tem je zanimivo, da sta Spodnja Štajerska in Gorenjska prvi dobili ustrezne predpise o državljanstvu, čeprav so ostale tri deželice okupirali že leti dni prej.

Prve zamisli, kako bi uredili državljanstvo na Spodnjem Štajerskem, najdemo v dr. Müller-Scholtesovem poročilu notranjemu ministru 30. maja 1941, kjer je tudi pripomnil:

»Ta načrtna rešitev, ki seveda mora biti enotna za ves rajh, naj bi prišla kar se da hitro, in sicer že pred dokončno vključitvijo Spodnje Štajerske v rajh, ki bi se morebiti lahko izvedla 1. X. 1941.«

Nacisti na Štajerskem so res 1. oktobra 1941 pričakovali priključitev in so že pred 23. avgustom 1941 v Berlinu ob navzočnosti zastopnikov zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, šefov civilne uprave in urada državnega komisarja za utrditev nemštva izdelali osnutek »odredbe o pridobitvi državljanstva v osvobojenih področjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske«,

⁵³ Reichsgesetzblatt I, 1935, str. 1146; Otto Koellreutter, n. d., str. 67–88; Rahn, Staatsrecht und Verwaltungsaufbau, Berlin 1941, str. 48–60.

enako tudi izvršilni odlok k tej odredbi.⁵⁴ Toda 1. oktobra 1941 iz »zakonsko-tehničnih« vzrokov ni bilo priključitve, pa tudi odredba ni izšla do tega časa. Priključitev so nato nameravali izvesti 1. novembra 1941 in je nato ministrski svet za državno obrambo (Ministerrat für die Reichsverteidigung) 14. oktobra 1941 izdal »odredbo o pridobitvi državljanstva v osvobojenih področjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske«.⁵⁵

Odredba, ki je imela veljavo zakona, je v 1. členu določala, da s 14. aprilom 1941 pridobijo *nemško državljanstvo* nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele na ta dan svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem. 2. člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele 14. aprila 1941 svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem, dobijo *nemško državljanstvo na preklic*, če jih bodo priznali za domu zveste prebivalce Spodnje Štajerske in ne bodo dobile državljanstva po členu 1. Te osebe bodo lahko najpozneje v desetih letih postale nemški državljani, če jim ne bo državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrditev nemštva v tem času preklical državljanstva. 3. člen je določil, da so »nekdanji jugoslovanski državljani, ki so 14. aprila 1941 imeli svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem in ne bodo dobili nemškega državljanstva po 1. in 2. členu ali pa ga bodo pozneje izgubili po preklicu, *zaščitenci nemškega rajha*«. Ime »zaščitenci« (Schutzangehörige) izhaja iz okoliščine, da so te osebe le pod »zaščito nemškega rajha«, ki pa ugasne, brž ko odidejo v področje izven Nemškega rajha.

Tako je odredba o državljanstvu res izšla pred 1. novembrom 1941, ko so nameravali izvesti priključitev. Toda to so zaradi porasta narodnoosvobodilnega gibanja spet odložili, to pot za nedoločen čas. Morda tudi zato niso izdali izvršilnega odloka, ki so ga že avgusta 1941 imeli v osnutku. Brez tega izvršilnega odloka pa odredbe z dne 14. oktobra 1941 niso mogli uporabiti, ker ni podrobneje določala, koga je šteti med »osebe nemške narodnosti« in koga med »osebe nemške ali tej sorodne krvi« in kdo so »domu zvesti prebivalci Spodnje Štajerske in Gorenjske«. To je določil šele odlok državnega notranjega ministra, ki je izšel 10. februarja 1942, to je teden dni nato, ko so na štabnih razgovorih v Gradcu sporočili: »Glede priključitve je položaj takšen, da je računati z daljšo dejavnostjo šefa civilne uprave.«

Odlok je določil, da za sklepanje o nemški narodnosti veljajo določbe državnega notranjega ministra z dne 29. marca 1939, in naročil, naj vprašanju izvora nemških prednikov posvetijo posebno pozornost in naj ne pripisujejo nobenega pomena ustni izpovedi za nemštvo, ki jo je kdo dal po nemški zasedbi, nasprotno pa naj vedno upoštevajo izpoved za nemštvo, ki jo je kdo dal pred nemško zasedbo, zelo pa naj upoštevajo članstvo v Švabskonemškem Kulturbundu. O merilih za določanje »domu zvestega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem« pravi: »Kot pripoznani člani domu zvestega prebivalstva veljajo

⁵⁴ Steindlov dopis uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru z dne 14. 10. 1941 — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu IZDG.

⁵⁵ Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 648; VAZ St. 21 5. 1942. Odredbo so podpisali ministri Göring, Frick in Lammers.

začasni člani Štajerske domovinske zveze.« Zanimivo je, da odlok določa, »da o tem, koga je šteti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, ostanejo pridržane nadaljnje določbe«. Odlok tudi pravi, da državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrditev nemštva prenaša pristojnost za preklicevanje državljanstva na šefa civilne uprave, po dokončni priključitvi pa na državnega namestnika v Gradcu, ki je tudi pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemštva.

Najmanj novega pa je odlok povedal o zaščitenih. Glede njihovih pravic si je državni notranji minister pridržal pravico, da izda nadaljnje določbe.⁵⁶

Čez petnajst dni, to je 25. februarja 1942, je državni notranji minister poslal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko še posebna zaupna navodila o izvajanju izvršilnega odloka z dne 10. februarja 1942. V njih pravi, da naj prekliče nemško državljanstvo tistim osebam, pri katerih se je poskus regermanizacije ponesrečil. To pride v poštev posebno še tedaj, če ima kakšna oseba z nemškim državljanstvom na preklic kakšne nezaželene zveze s slovenstvom ali pa se upira nemški vzgoji otrok.⁵⁷

To so osnovni pravni predpisi, ki so z njimi nacisti uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem. Osnovna razlika med njimi in tistimi, ki so urejali vprašanje državljanstva v predvojni Nemčiji, je ta, da za pridobitev nemškega državljanstva in nemškega državljanstva na preklic postavljajo pogoj, da so kandidati »nemške ali tej sorodne krvi«. Ta izraz, ki so z njim v nürnberških zakonih nadomestili neustrezen izraz »arijec«, so nemški pravniki tolmačili kot pripadnost eni izmed tistih ras, ki nastopajo pri nemškem ljudstvu oziroma njihovi mešanici.⁵⁸ Toda medtem ko je po »zakonu o državljanstvu« z dne 15. septembra 1935 ta pogoj veljal za »Reichsbürgerje« in je bila pridobitev nemškega državljanstva še neodvisna od rasnih meril, pa so v novoosvojenih pokrajinah za pridobitev državljanstva postavljali tudi rasna merila. »Že pri priključitvi sudetskih nemških področij so stopila v ospredje narodnostna gledišča in pri ustanovitvi Protektorata tujenarodnim in s tem tujekrvnim osebam načelno niso dali nemškega državljanstva. V priključenih vzhodnih področjih je državljanstvo načelno odvisno od izpolnitve pogojev za vpis v seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste). Tudi podelitev državljanstva prebivalcem Spodnje Štajerske in Gorenjske se ravna po rasnobioloških znakih.«⁵⁹ Druga razlika je ta, da ti pravni predpisi o državljanstvu prinašajo nekaj novih pojmov, ki jih v nemškem predvojnem pravnem izrazoslovju še ne zasledimo. Gre predvsem za izraza »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitenec«, ki sta se prvič pojavila v odredbi o nemškem državljanstvu v priključenih vzhodnih področjih z dne 4. marca 1941.⁶⁰ Do teh bivših poljskih področij, ki so jih oktobra 1939 priključili k rajhu in iz njih napravili dva gaua: Danzig — Westpreussen in Wartheland, so bili nacisti posebno pozorni in so postavljali: »Najpomembnejše področje po vojni bo vzhodno področje. Treba je ponovno osvojenę nemške vzhodne pokrajine napraviti za nemške gause, to pomeni, naseliti z Nemci in

⁵⁶ VAZ St. 21. 3. 1942.

⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 226.

⁵⁸ Dr. Werner Feldscher, n. d., str. 20—25; Otto Koellreutter n. d., str. 87.

⁵⁹ Dr. Werner Feldscher, n. d., str. 46.

⁶⁰ Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 118—120. Odredbo sta podpisala ministra Frick in Hess ter Himmler.

osebe tuje narodnosti, ki so bile vdrle sem, zavrniti nazaj na področja njihove narodnosti. To se je deloma zgodilo že v času vojne... Posebno polnovredni obmejni bojovníki... so prišli v nekdanja nemška mesta in na mnoga kmečka posestva, medtem ko so del Poljakov, ki so bili vdrli sem, preselili na poljsko področje.⁶¹ To »poljsko področje« je bil Generalni gouvernement, kamor so nameravali izseliti vse rasno in narodnostno »neustrezne« osebe iz Nemškega rajha. Zato je Hitler že 6. oktobra 1939 objavil v nemškem državnem zboru svoje namene glede ureditve nekaterih mejnih in narodnostnih vprašanj in dan nato postavil državnega vodjo SS in šefa nemške policije za državnega komisarja za utrditev nemštva, ki naj izvede vse ustrezne ukrepe. V letih 1942-1943 je tu nekaj uničevalnih taborišč za Žide (Judenvernichtungstellen) požrlo nekaj milijonov Židov.

Že omenjena odredba z dne 4. marca 1941 je uvedla tako imenovani seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste) s štirimi oddelki. V prvi oddelek so prišli tisti Nemci, ki so bili člani nemških organizacij in so se v poljski državi odlikovali v »nemškem narodnem boju«. V drugi oddelek so prišli Nemci, ki so bili samo pasivni, a so vendarle ohranili svoje nemštvo. V tretji oddelek so prišle osebe nemškega izvora, ki pa so bile prišle pod poljski vpliv kot tudi osebe tuje krvi, ki so se poročile z osebo nemške narodnosti itd. V četrti oddelek pa so prišli »renegati« nemške krvi, ki »so politično postali popolnoma poljski«.⁶²

Osebe iz prvega in drugega oddelka so s 26. oktobrom 1939 dobile nemško državljanstvo. Osebe iz tretjega oddelka so z dnevom sprejetja v seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste) dobile nemško državljanstvo na preklic, ki ga lahko ustrezni uradi v desetih letih preklicajo. Osebe iz četrtega oddelka so prav tako dobile nemško državljanstvo na preklic, toda šele s posebno podelitvijo. Vsi drugi so zaščitenci.⁶³ »Za pridobitev nemškega državljanstva na vzhodu, kakor tudi v vseh ostalih obmejnih področjih (podčrtal T.F.), je odločilna narodna pripadnost, to je rodovna in rasna zveza z nemškim ljudstvom... Poljaki so lahko samo zaščitenci.«⁶⁴

Tu torej prvič najdemo enake pojme, kot so jih pozneje uporabili v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Uporabili pa so jih tudi v zahodnih »obmejnih« pokrajinah, to je v Alzaciji, Loreni in Luksemburgu, ki so imele enak pravni položaj kot Spodnja Štajerska in Gorenjska. Za njih je državni notranji minister izdal odredbo o državljanstvu šele 23. avgusta 1942.⁶⁵ Nemško državljanstvo dobijo osebe, »ki so bile ali bodo vpoklicane v nemško vojsko in oddelke SS ali ki bodo priznane za preizkušene Nemce«. Posebna odredba lahko določi, da ostale osebe lahko dobe nemško državljanstvo na preklic, ki ga pa lahko ustrezni uradi v desetih letih preklicajo. Izvršilni odlok k odredbi, ki ga je tri dni nato izdal državni notranji minister, je določal, da veljajo za »preizkušene Nemce« tisti Alzačani, Lorenci in Luksemburžani, ki so se že pred nemško zasedbo izkazali v boju za nemštvo ali pa se po njej posebno vneli za nemško stvar. Za podelitev nemškega državljanstva na

⁶¹ Dr. Karin Magnussen, n. d., str. 207—208.

⁶² Arnold an Veronica M. Toynbee, Hitler's Europe, Oxford University Press, London—New York—Toronto 1954, str. 88—90.

⁶³ Glej opombo 60!

⁶⁴ Dr. Karin Magnussen, n. d., str. 208.

⁶⁵ Reichgesetzblatt I, 1942, str. 535—534.

preklic je prišel v poštev večji del prebivalstva. Odlok pa pozna še možnost, da se v dveh letih določijo tisti posamezniki ali »cele skupine prebivalstva«, ki ne pridejo v poštev za podelitev nemškega državljanstva na preklic.⁶⁶ Zanimivo pa je, da niti odredba niti odlok ne poznata »zaščitenцев«.

O uvedbi novih državljskih pojmov v prakso nam določenejše pove okrožnica državnega notranjega ministra z dne 4. januarja 1943, ki pravi:

»Ob priključitvah novih pokrajin, ki so bile posledica uspešnega vojskovanja, se je pokazalo za potrebno, da čimprej uredimo državnopravne odnose prebivalcev teh področij (priključena vzhodna področja, Eupen-Malmédy, Spodnja Štajerska in zasedena področja Koroške in Kranjske, Alzacija, Lorena in Luksemburg). Takoj je bilo jasno, da dotedanji formalnopravni enotni izraz »državljanstvo« ne zadošča za pravno utemeljitev dejanske razlike, ki ustreza državnopolitičnim in narodnopolitičnim potrebam. V priključenih področjih so skupine prebivalcev nemškega izvora, ki so bili ali pa so deloma še izpostavljeni tujim vplivom in zato ne morejo takoj dobiti normalnih polnih državljskih pravic. Na drugi strani pa se je iz političnih in psiholoških ozirov pokazalo za potrebno, da jih vendarle že na neki način državnopravno navežemo na rajh. Za takšne in podobne primere je bila potrebna nova stopnja državljanstva, ki jim daje perspektivo za polne pravice tuzemcev, če se bodo obnesli, na drugi strani pa omogoča negativni izbor. To stopnjo smo ustvarili z »državljanstvom na preklic« in jo že nekajkrat uporabili pri urejanju državljanstva.

V na novo priključenih področjih so tudi skupine drugorodnih prebivalcev, ki sploh ne ustrezajo pridobitvi polnih pravic tuzemcev, ki pa morajo biti vendarle v času, ko prebivajo na nemškem ozemlju, v nekakšni ohlapni obliki državnopravno zvezane z rajhom, ker hočemo izrabiti njihovo delovno moč in nočemo, da bi bili brez državljanstva ali pa tujci. Za njih je bila potrebna še nižja stopnja pripadnosti k rajhu, ki ne obsega pravic tuzemcev. To je »zaščitenstvo«.⁶⁷

Ker sta bili obe novi stopnji državljanstva že v rabi, ne pa še uzakonjeni v splošnih pravnih predpisih o državljanstvu, je državno notranje ministrstvo pozimi 1942-1943 izdelalo osnutke treh odredb, ki so jih 21. januarja 1943 pretresali na posebni konferenci, izdali pa 25. aprila 1943. Gre za dvanajsto odredbo k »zakonu o državljanstvu rajha« (zakon z dne 15. septembra 1935), ki je pravno uzakonila pojma »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitenstvo Nemškega rajha« in določila, da Židje in cigani ne morejo biti niti nemški državljanji niti zaščitenци (prej so lahko bili eno in drugo). Drugi dve odredbi pa sta podrobno obravnavali pravni položaj obeh skupin.⁶⁸

V odloku državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942, ki je veljal tako za Štajersko kot Gorenjsko, je bilo rečeno, »da o tem, koga je šteti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, ostanejo pridržane nadaljnje določbe«. Sodim, da so temu vzrok razmere na Gorenjskem pozimi 1941-1942. Novi šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer je namreč konec leta 1941 ukinil zvezno in okrajna vodstva Koroške ljudske zveze in uvedel NSDAP, na drugi strani pa je ravno tedaj vrhunec

⁶⁶ Ministerialblatt des Reichs- und preussischen Ministeriums des Innern, 1942, števil. 7, str. 1742-1750.

⁶⁷ Prepis okrožnice v arhivu IZDG, f. 1083.

⁶⁸ Osnutki odredb v arhivu IZDG, f. 1083.

narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem in je v tem času vprašanje članstva v Koroški ljudski zvezi odprto. Po kratkem zatišju v rani pomladi 1942 je junija spet prišlo do porasta osvobodilnega gibanja. Zato je šef civilne uprave 13. junija 1942 določil:

»Poostritev varnostnopolicijskih razmer v zasedenih področjih Koroške in Kranjske zahteva posebno previdnost pri podeljevanju državljanstva prebivalcem tega področja... Da bi dosegli največjo mero varnosti, naročam, naj se odslej pred vsakim sprejemom v Koroško ljudsko zvezo zaradi zagotovitve državopolicijskih interesov vpraša za mnenje pristojni urad državne policije... za zagotovitev narodnopolitičnih interesov pa moj urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva.«⁶⁹

Šele 19. junija 1942 je izšel ustrezeni odlok državnega notranjega ministra, ki je določil, da je za »domu zveste prebivalce« Gorenjske šteti začasne člane Koroške ljudske zveze.⁷⁰ Toda razmere so bile za Nemce še vedno neugodne in je narodnoosvobodilni boj skoraj povsod zaustavil delo Koroške ljudske zveze in so 2. julija 1942 uvedli posebne ukrepe proti prebivalstvu. To je dobilo tudi posebne osebne izkaznice, kajti od približno 95.000 vpisanih članov Koroške ljudske zveze jih je do septembra 1942 komaj polovica dobila članske izkaznice.⁷¹ Šele ko so nemške policijske in vojaške sile od julija do septembra 1942 nekoliko »pomirile« deželo, je šef civilne uprave dr. Rainer na »velikem zborovanju« v Kranju 27. septembra 1942 razglasil:

»V znak svojega zaupanja sem sklenil, vse Gorenjce, ki so se prijavili za člane Kärntner Volksbunda in se izkazali v preteklih mesecih kot pozitivni in državi zvesti elementi, z veljavo od 1. oktobra 1942 sprejeti v Volksbund in jim podeliti državljanstvo do preklica.«⁷²

Toda vprašanje nemškega državljanstva na Gorenjskem v praksi še dolgo časa ni bilo rešeno. Že februarja 1943 je kamniški deželni svetnik poročal šefu civilne uprave, da Gorenjci v vedno večji meri izstopajo iz Koroške ljudske zveze in izjavljajo, da so raje zaščitenci. Težava je v tem, da še niso rešene vse prošnje za sprejem v Koroško ljudsko zvezo in da še sprejeti niso dobili izkaznic.⁷³ Več o tem zvemo iz zapisnika razgovora o reševanju vprašanja državljanstva dne 2. marca 1943 v Celovcu. Pravi, da »je podrobna razjasnitev vprašanja državljanstva in zaščitencev v zasedenih področjih Koroške in Kranjske še zelo nejasna«. Za vzrok navaja dejstvo, da Koroška ljudska zveza ni zajela vsega prebivalstva, temveč šele od določenega leta dalje, da se pri sprejemu vanjo niso ozirali na podatke o prebivališču dne 14. IV. 1941, ker so za ta pogoj za pridobitev nemškega državljanstva zvedeli šele po sprejemanju v Koroško ljudsko zvezo. Sklenili so, da bodo dokončno rešili vprašanje državljanstva in 1. aprila 1943 popisali vse prebivalce, ki so 14. aprila 1941 prebivali v zasedenih področjih Koroške in Kranjske. Sezname bodo poslali ustreznim organizacijam NSDAP, ki naj določijo, če so te osebe »nemški sorodne krvi« in »domu zveste«.⁷⁴ Toda s tem spet ni bilo nič in so

⁶⁹ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁰ Arhiv IZDG, f. 890.

⁷¹ Poročilo radovljiškega deželnega svetnika šefu civilne uprave za Gorenjsko 11. 9. 1942, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷² Letak v arhivu IZDG.

⁷³ Poročilo z dne 22. 2. 1943, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁴ Sporočilo radovljiškega deželnega svetnika z dne 9. 3. 1943 kranjskemu in kamniškemu deželnemu svetniku, v arhivu IZDG, f. 890.

imeli gorenjski deželni svetniki in okrožni vodje NSDAP 3. maja 1943 v Kranju novo konferenco o rešitvi vprašanja državljanstva na Gorenjskem. Sklenili so, naj bo popis 1. junija 1943.⁷⁵ Ko so nato popis res izvedli, pa zaradi posebnih razmer, ki jih je povzročil vedno večji porast osvobodilnega gibanja (spomladanska rekrutacija v narodnoosvobodilno vojsko, v kateri je Gorenjski odred narastel na devet bataljonov), niso mogli več uvesti nobenih ukrepov proti zaščitencem. V svoji nemoči so za Gorenjce vedno bolj uporabljali izraz »Slovenci« in so se vedno bolj oddaljevali od jasne delitve prebivalstva v skupine, ki so jih sprva uvedli in kakršne so na Spodnjem Štajerskem obdržali vse do konca vojne.

Gorenjski smo posvetili malo več prostora, da bi pozneje videli razlike med njo in Štajersko, ki so v pravnih predpisih o državljanstvu prvič vidne v odloku državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942.

O odloku z dne 10. februarja 1942 so govorili tudi na štabnih razgovorih v Gradcu 22. februarja 1942. Tedaj je vladni predsednik dr. Müller-Haccius povedal:

»Izvršilne določbe k zakonu o državljanstvu, ki smo jih željno pričakovali, so končno izšle, in sicer z veljavnostjo od 20. februarja 1942. Ta odlok moramo zdaj izvajati. Zdaj lahko jasno razdelimo prebivalstvo na Spodnjem Štajerskem. Šef civilne uprave bo v kratkem času k tem izvršilnim določbam dodal nove odredbe. Državni namestnik je določil, da bomo osebe z državljanstvom na preklic obravnavali tako kot druge državljane. V skladu s temi vodili bomo zdaj začeli klicati v vojsko in državno delovno službo.«

Marca 1942 so res izdali nekaj osnovnih odredb, ki so Spodnjo Štajersko glede njenega odnosa do rajha spravile v nov položaj. Šef civilne uprave je 21. marca v svojem uradnem listu najprej objavil odredbo ministrskega sveta za državno obrambo z dne 14. oktobra 1941 o državljanstvu na Štajerskem in Gorenjskem ter odlok državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942. 24. marca je izdal odredbe o uvedbi vojaške obveznosti, državne delovne službe in posebne delovne obveznosti za zaščitence. Drugi dan je izdal »odredbo o uvedbi nürnberskih rasnih zakonov« na Spodnjem Štajerskem.⁷⁶

Ker je državni notranji minister moral za Gorenjsko 19. junija 1942 izdati še poseben dopolnilni odlok, je šef civilne uprave za Gorenjsko lahko šele 7. julija 1942 izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in državne delovne službe.⁷⁷ Izvajati pa so jo začeli šele oktobra 1942,⁷⁸ ko so Gorenjsko nekoliko »pomirili« in prebivalstvo sprejeli v Koroško ljudsko zvezo ter mu dali nemško državljanstvo na preklic.⁷⁹

⁷⁵ Zapisnik kranjskega deželnega svetnika 3. 5. 1943, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁶ VAZ St. 30. 3. 1942.

Prvi vpoklici v državno delovno službo in nemško vojsko na Spodnjem Štajerskem so bili jeseni 1942. 17. maja 1943 pa je zvezni vodja Franc Steindl že poročal na štabnih razgovorih v Gradcu: »V stari Štajerski je 12.000 članov Štajerske domovinske zveze, v ostalem rajhu pa okrog 8.000. V vojsko in državno delovno službo smo doslej iz Spodnje Štajerske vpoklicali 17.000 oseb. Tako je torej prišlo iz Spodnje Štajerske v rajh v vojaško in delovno službo blizu 45.000 do 50.000 oseb.«

⁷⁷ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, 20. 7. 1942.

⁷⁸ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, 24. 10. 1942.

⁷⁹ Glej opombo 72!

S temi pravnimi predpisi so nacisti spomladi 1942 dokončno uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem, in sicer tako, da so dokončni člani Štajerske domovinske zveze dobili nemško državljanstvo, začasni člani pa nemško državljanstvo na preklic. Če bi nemški državljani na preklic postali dokončni člani Štajerske domovinske zveze ali pa jim šef civilne uprave ali državni namestnik v desetih letih ne bi preklical državljanstva, bi postali nemški državljani. Vsi tisti, ki jih niso sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo, so bili zaščitenci. Poleg teh treh skupin so bili na Spodnjem Štajerskem še tuji državljani in osebe brez državljanstva. 29. novembra 1942 je bilo od 531.610 prebivalcev 27.059 nemških državljanov, 415.694 nemških državljanov na preklic, 82.365 zaščitencev, 5536 inozemcev in 956 oseb brez državljanstva.⁸⁰

Ta razvrstitev spodnještajerskega prebivalstva v politične in skladno temu tudi državljanske kategorije ni bila samo teoretičnega značaja, temveč je imela predvsem praktične posledice, posebno za tako imenovane zaščitence. O njihovem položaju so nacisti razpravljali vsa štiri leta in tega vprašanja niso nikdar dokončno rešili.

III

Položaj zaščitencev

1. Do jeseni 1942

Ko so nacisti spomladi 1941 imeli v glavnih obrisih izdelan načrt za izselitev dobršnega dela slovenskega prebivalstva iz Spodnje Štajerske, so v ta načrt vključili tudi osebe, ki jih ne bi sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. To bi bil tako imenovani četrti val, ki je o njem pooblaščenec državnega notranjega ministra pri šefu civilne uprave dr. Müller-Scholtes 30. maja 1941 zapisal:

»Osebe, ki se bodo prijavile v Štajersko domovinsko zvezo in jih bo ta zavrnila, kot tudi tiste, ki se vanjo sploh niso prijavile, bodo prišle v IV. val in bodo ali izseljene ali pa preseljene v rajh.«

Toda ko so iz tehničnih razlogov v začetku junija 1941 svoj načrt za izseljevanje spremenili, v njem sploh ni bilo več IV. vala. Zato so vprašanje zaščitencev, ki jih je 1. junija 1942 bilo 46.906, morali reševati v domačem okviru. Reševati so ga začeli šele po jasni dokončni politični in državljanski razdelitvi spodnještajerskega prebivalstva, to je po izidu odloka državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942. Prvič so o zaščitencih spregovorili na štabnih razgovorih v Gradcu 22. februarja 1942, ko je vladni predsednik dr. Müller-Haccius govoril:

»Zaščitencev ne bomo vpoklicali v vojsko ali državno delovno službo. Zato pa bomo uvedli posebno delovno obveznost, ki jo bodo morali izpolniti. S tem smo dobili možnost, da iz Spodnje Štajerske potegnemo nemirne elemente in dobimo hkrati delovno silo. Zaščitence bomo na posameznih območjih vedno posebej obravnavali. Prav gotovo pa je, da ne bodo mogli biti v javni službi. Če bodo hoteli spremeniti prebivališče, bodo morali imeti posebno dovoljenje. Za njih bodo potrebne tudi nekatere omejitve pri sklepanju zakonske zveze.

⁸⁰ Glej opombo 36!

Ne bodo mogli dobiti tudi obrtnih dovoljenj. Pri plačah pa ne bomo mogli delati razlike. Za zaščitence bomo izdali začasen pravni statut.«

Podobno je govoril tudi 9. marca 1942:

»Glede položaja zaščitencev vodila še nihajo. Zaščitenelec ne more biti v javni službi in ne more dobiti obrtnega dovoljenja.«

Prihodnji teden so imeli v Gradcu razgovore o položaju zaščitencev. O njih je vladni predsednik poročal na štabnih razgovorih 23. marca 1942:

»Pretekli teden so bili razgovori o položaju zaščitencev. Šef civilne uprave se še ni dokončno odločil. Noben urad ne sme pri tem iti predaleč. Nihče ne sme dati kakšne izjave, ki bi se nanašala na zaščitence, posebno glede njihove usode. V kratkem bo vse jasno. Vemo pa že, da zaščitenci ne morejo ostati v javnih službah.«

Zatem do konca leta 1942 tega vprašanja niso obravnavali več na štabnih razgovorih, ker je šef civilne uprave že izdal ustrezna določila in navdila za ravnanje z zaščitenci, in kmalu so se tudi v življenju pokazale razlike med položajem nemških državljanov in zaščitencev.

Osnovna in najvidnejša razlika je v tem, da mora prvi kot polnopravni nemški državljan na preklic služiti pol leta v uniformirani nemški državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst) in nato v nemški vojski, drugi pa mora namesto tega zadostiti posebni delovni obveznosti, ki je sprva niso niti časovno določili, pozneje pa so jo omejili na eno leto.

Druga razlika je v tem, da zaščitenci ne morejo biti v javni službi.

Tretja razlika je bila pri obrti. Šef civilne uprave je že 9. aprila 1942 naročil deželnim svetnikom, naj skupaj z vodstvi Štajerske domovinske zveze preverijo vsakega obrtnika, in ukazal, da zaščitencem več ne smejo dati novih obrtnih dovoljenj.⁸¹

Četrta razlika je bila v tem, da zaščitenci v skladu z določili zakona o podedovanju in nedeljivosti kmečkih posesti z dne 29. septembra 1933 niso mogli podedovati kmečkih posestev.⁸²

Peta razlika je bila pri sklepanju zakonske zveze. Medtem ko so osebe z nemškim državljanstvom in nemškim državljanstvom na preklic lahko neovirano sklenile zakonsko zvezo (razen vodij Štajerske domovinske zveze od krajevnega skupinskega vodje in vodij vermanšafta od Sturmführerja dalje ter višjih uradnikov, ki se niso smeli ženiti z ženskami, ki so imele nemško državljanstvo na preklic),⁸³ pa so sklepanje zakonskih zvez med nemškimi državljanji in zaščitenci prepovedali. Zaščitenci so lahko sklenili zakonsko zvezo samo med seboj, pa še pri tem so bili v glavnem odvisni od mnenja poverjenika za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave.⁸⁴

To je le nekaj na zunaj vidnih razlik, ki jih je bilo še več (na primer pri preskrbi, reševanju raznih prošenj in pritožb itd.). Podrobneje si bomo ogledali le osnovno, to je posebno delovno obveznost, ki so jo za zaščitence uvedli spomladi 1942 in obdržali vse do konca vojne.

⁸¹ Arhiv IZDG, f. 730.

⁸² Zapisek iz I. vodstvenega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

⁸³ Odlok šefa civilne uprave v Befehlsblattu 1942, šte. 9, str. 19.

⁸⁴ Odredbi šefa civilne uprave 25. marca 1942 in 5. decembra 1942; odlok šefa civilne uprave 16. junija 1942 v arhivu IZDG, f. 226.

Osnovno »odredbo o posebni delovni obveznosti zaščitencev na Spodnjem Štajerskem« je šef civilne uprave izdal 24. marca 1942 in v njej odredil:

»Zaščitenci Nemškega rajha v Spodnji Štajerski med 17. in 25. letom starosti so dolžni zadostiti posebni delovni obveznosti, pri kateri je čas trajanja odvisen od vojnih razmer.«⁸⁵

Čez mesec dni, to je 25. aprila 1942, je objavil popis zaščitencev za posebno delovno obveznost.⁸⁶ Od 5. do 20. maja 1942 so res popisali vse moške in ženske zaščitence, ki so se rodili v času od 20. maja 1918 do 20. maja 1925.

Vpoklic zaščitencev na posebno delovno obveznost je sledil Uiberreitherjevemu 1. izvršilnemu odloku, ki ga je izdal 20. maja 1942. Določil je, da bodo zaščitenci moškega spola letnikov 1918—1925 zadostili svoji posebni delovni obveznosti pri zgornještajerskih kmetih. Za svoje delo bodo dobili 15 mark na mesec v gotovini, hrano in stanovanje. To plačilo pa je le del zasluzka, ki bi ga za enako delo dobil svoboden poljedelski delavec, razlika se naj namreč steka v višjo vladno blagajno v Gradcu.⁸⁷ V arhivskem gradivu na žalost ni podatkov o številu zaščitencev, ki so morali v letu 1942 hlapčevati zgornještajerskim kmetom. Vemo le to, da so ostali tam tudi preko zime 1942—1943.

2. Od jeseni 1942 do pomladi 1943

Vprašanje zaščitencev so spet začeli postavljati na dnevni red jeseni 1942, ko je rasnopolitični urad zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze pozval okrožne vodje, naj glede zaščitencev povedo svoje mnenje. Žal se je ohranilo le poročilo ptujskega okrožnega vodje Fritza Bauerja z dne 3. novembra 1942, ki mu je zanj pripravil osnutek vodja ptujske izpostave varnostne službe SS-Obersturmführer dr. Görger. Poročilo najprej navaja, da so imeli pri sprejemanju v Štajersko domovinsko zvezo prestroga merila, ker se rasna podoba Spodnje Štajerske bistveno ne razlikuje od Zgornje Štajerske in je »zato sploh vprašanje, ali je ta stroga rasna preiskava sploh bila upravičena«. Pravi, da tudi pri kriminalcih niso imeli enakih meril, saj so ponekod sprejeli še tako velike zločince, drugod pa so odklonili ljudi z majhnimi prekrški. Za skupino političnih zaščitencev pravi, da je po številu povsem nepomembna. Nato predlaga:

»1. Tiste zaščitence, ki so jih odklonili iz rasnih razlogov, bi ponovno pregledali in po možnosti vse, razen nekaterih maloštevilnih primerov, sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. *Ostale primere, ki so res rasno manjpredni in za nemško ljudstvo neznosni, bi: a) sterilizirali in b) čimprej odstranili iz Spodnje Štajerske in jih zaposlili nekje drugje.* (Podčrtal T. F.)

2. Zaščitence iz kriminalnih razlogov bi prav tako pregledali. Zaščitenci bi ostali le resnično težki kriminalni primeri z občutno obremenjenostjo in posebno asocialni primeri. *Tudi njih bi sterilizirali, na vsak način pa bi jih odstranili iz Spodnje Štajerske in jih poslali v delovno ali asocialno taborišče v rajhu.* (Podčrtal T. F.)

3. Ostali bi nato še zaščitenci iz političnih razlogov. Za njih bi na vsak način uporabili stroga merila in bi pravzaprav vse, ki so že od prej politično

⁸⁵ VAZ St. 26. 5. 1942.

⁸⁶ VAZ St. 29. 4. 1942.

⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 276.

obremenjeni, posebno vse izobraženstvo, pustili kot zaščitence, vendar tudi ne v Spodnji Štajerski, temveč bi jih čimprej poslali v rajh na kakšno težko delo, ki bi zagotavljalo, da ti elementi ne bi predolgo živeli, tako da se ta plast nasprotnikov ne bi še dalje razvijala in nam nasprotovala. (Podčrtal T. F.)

Poleg tega bi iz sedanjih članov Štajerske domovinske zveze stalno izreševali skupino političnih nasprotnikov in političnih izobražencev in jih proglasili za zaščitence. Tudi s tem bi ravnali tako kot s prej omenjeno skupino, to je, da bi jih ob izgubi članstva v Štajerski domovinski zvezi poslali na delo v rajh, in sicer pod enakimi pogoji kot one pod točko 3. Menim, da je ta ukrep posebno pomemben glede na dejstvo, da se banditi vedno na novo pojavljajo na Spodnjem Štajerskem.⁸⁸

To je zločinski predlog, saj svetuje, naj bi dve skupini zaščitencev sterilizirali, tretjo — politično — pa uničili s trdim delom. Za naciste pa je to bilo nekaj čisto naravnega, saj so »dedno bolne« ne samo sterilizirali, temveč nekaj časa celo ubijali. 1. septembra 1943 je tudi šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko določil: »Zaščitence je treba brezpogojno predlagati za sterilizacijo, če se to zdi potrebno.«⁸⁹

Dobrih štirinajst dni nato je zvezni vodja Franc Steindl v svojih »navodilih za delo« naročil:

»Narodnopolitični in socialni položaj v Spodnji Štajerski zahteva, da vse tiste zaščitence, katerih prisotnost, izvrševanje poklica ali določenih poklicnih panog nam ni po godu, napolnimo v rajh ali inozemstvo ali pa jim poklic spremenimo ali pa odvezamemo.«⁹⁰

Mnogo časa so vprašanju zaščitencev posvetili na štabnih razgovorih pozimi in spomladi 1942—1943. 23. novembra 1942 je vladni predsednik dr. Müller-Haccius sporočil: »Konferenco o položaju zaščitencev smo pred kratkim odložili, ker so drugi organi s sodelovanjem državnega notranjega ministra, državnega vodje SS in državnega varnostnega glavnega urada izdelali osnutek statuta za zaščitence. Ta osnutek bomo predložili konferenci.«⁹¹ 21. decembra 1942 je spet naznanil, da bodo kmalu izšli odloki, ki bodo obravnavali položaj zaščitencev, nato pa dejal:

»Imeti moramo za cilj, da bomo nekoč Spodnjo Štajersko osvobodili zaščitencev. Na kakšen način bomo to napravili, je še vprašanje. Zato ne bomo dopustili, da bi se zaščitenci ponovno zvezali z zemljo.

Šef civilne uprave želi, da bi bila vidna razlika med zaščitenci in nemškimi državljani, tako da ne bi mogli reči, da so zaščitenci pravzaprav na boljšem...«

⁸⁸ Arhiv MNOM.

⁸⁹ Odlok, ki ga je podpisal dr. Strenger, v arhivu IZDG, f. 276.

⁹⁰ Arhiv IZDG, f. 627.

⁹¹ Sprva bi menili, da gre za osnutka odredb o zaščitencih, ki so ju ravno tedaj pripravljali in izdali 25. aprila 1943 (glej opombo 68), toda dejstvo, da so govorili o statutu tudi po izidu teh odredb, kaže, da so res pripravljali neki statut za zaščitence. Tako je dr. Walluschek-Wallfeld na štabnih razgovorih 18. januarja 1944 povedal: »Za zbirko pravnih predpisov o zaščitencih je potrebno še nekaj časa. Izšla bo morda v mesecu marcu.« 29. februarja 1944 pa je na štabnih razgovorih o tem poročal dr. Müller-Haccius: »Osnutek statuta je naletel na mnogo ugovorov. Kaže torej, da osnutek potrebuje še skrben pregled.« Ker statuta ni najti tudi v najboljše ohranjenem arhivskem gradivu, sodimo, da ga niso izdali.

Dotlej je bilo namreč že nekaj pritožb, da so zaščitenci na mnogo boljšem kot pa nemški državljani, ki morajo plačevati članarino za Štajersko domovinsko zvezo, obiskovati »apele«, biti v vermanshaftu, iti v državno delovno službo in vojsko itd.

Ponovno so položaj zaščitencev pretresli 3. maja 1943, to je dober teden nato, ko so v Berlinu izšle odredbe o državljanstvu na preklic in o zaščitencih. Zdi se, da so nacisti na Štajerskem sklenili močno zmanjšati število zaščitencev, saj jih je bilo 29. novembra 1942 na vsem Spodnjem Štajerskem 82.365 (po okrožjih: Celje 18.440, Ljutomer 5682, Maribor-okolica 20.110, Maribor-mesto 7953, Ptuj 17.528, Brežice 5274 in Trbovlje 7378) ali 15 odstotkov vsega prebivalstva. Poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Walluschek-Wallfeld je na štabnih razgovorih poročal:

»V prihodnjih treh mesecih bo dokončen pregled zaščitencev, potem pa bo v glavnem nemogoče, da bi zaščiteneц postal nemški državljan. Za zaščitence so bile poleg majhnega odstotka oseb, ki so vodilno sodelovale v protinemškem boju, v glavnem proglašene rasno manjvredne osebe... Zato je potrebno, da zavarujemo rasno zdrave ljudi in izločimo manjvredne elemente. Vzroki za odklonitev iz dednozdravstvenih ozirov se ne skladajo z znanstvenimi nauki. V primerih slaboumnosti bo na vsak način odklonjena vsa družina. Pri shizofreniji bo odklonjen le posameznik, ne da bi prizadeli sorodnike. Poleg tistih, ki bodo odklonjeni zaradi dednih bolezní, bodo odklonjeni še delomrzneži in asocialni. Iz rasnostrokovnih ozirov bo prišlo do odklonitve le tedaj, če gre za osebe z izrecno tujim zunanjim videzom, na primer za potomce Turkov, ki so kdaj prišli na Spodnje Štajersko, vzhodni in vzhodno-baltski tipi in izravnani mešanci. Mednje spada večji del spodnještajerskih viničarjev.

Zaščitence bomo posebej obravnavali:

1. da glede krvi ne bi škodovali nemškemu ljudstvu,
2. da bi nam bili na razpolago za delo.

Ne smejo pa imeti nobenih vodilnih položajev. Razen okrog 40.000 nemških državljanov in 300.000 oseb z nemškim državljanstvom na preklic bo v Spodnji Štajerski skupno 25.000 do 30.000 zaščitencev...«

Da nacisti glede odnosa do teh vprašanj niso imeli enotnega stališča, kažejo izvajanja vladnega direktorja dr. Strengerja, ki ga je aprila 1945 dr. Uiberreither kot državni obrambni komisar za Štajersko razrešil službe, »ker je odpovedal v službi«. Dr. Strenger »svari pred prečenjevanjem rasne ocene po zunanjem videzu. Rasna pripadnost je problematična in bi bili za vesten rasni pregled potrebni ne samo trije meseci, temveč cela leta. Na vsak način je potrebno izločiti asocialne. Nevarno pa bi bilo na osnovi zunanjega videza zapečatiti usodo celih družin. Tudi v primerih slaboumnosti je mogoče, da ima rasno popolnoma zdrava družina člana, ki je postal slaboumen, na primer zaradi vnetja možganske mreže ali drugačne poškodbe možganov. Zato ne bi smeli cele družine izključiti iz skupnosti. Da bi pa dognali vzroke slaboumnosti, je potreben vesten pregled, ki pa ga tudi z najboljšimi močmi in sredstvi ni mogoče opraviti v treh mesecih. Sicer pa so tako in tako osrednji organi rajha prepovedali, da bi se v času vojne opravljala rodovnostrokovna in rasnostrokovna raziskovanja.«

Ponovni pregledi zaščitencev pa niso mnogo zmanjšali njihovega števila. Čepprav je zvezni vodja Franc Steindl na štabnih razgovorih 5. julija 1943

napovedal, »da bo po končanem pregledu ostalo od 20.000 do 25.000 zaščitencev«, pa se to ni zgodilo in se je njihovo število v primeri z novembrom 1942 do srede leta 1944 zmanjšalo komaj za 26.400. Zmanjšalo se je v glavnem le število zaščitencev iz rasnih razlogov, sredi leta 1944 ali pa še prej pa se je začelo večati število zaščitencev iz političnih razlogov. Spomladi 1943 so tudi spremenili pogoje glede zadostitve posebne delovne obveznosti.

3. Od pomladi 1943 do poletja 1944

Nacisti niso bili zadovoljni s pošiljanjem spodnještajerskih zaščitencev na posebno delovno obveznost v Zgornjo Štajersko. Tako se je ptujski deželni svetnik Fritz Bauer pritoževal, da posebna delovna obveznost »zajame le majhen del zaščitencev« in da so ti »deležni celo dobrega ravnanja. Pridejo k zgornještajerskim kmetom in ti jih cenijo kot dragoceno in dobro delovno silo. Kmet nima pojma, kaj je zaščitenelec, in ga brez nadaljnega vzame v družino«⁹² itd.

Zato je šef civilne uprave že januarja 1943 sklenil, da bodo »posebni delovni obvezniki zadostili svoji delovni obveznosti le še skupaj v taboriščih pod stražo vermanshafta Štajerske domovinske zveze«. Njegov poverjenik za delovna vprašanja dr. Henninger se je sporazumel z ravnateljem Vereinigte Aluminium-Werke v Strnišču Freibergom, da bodo tako taborišče za okrog 300 ljudi ustanovili v Strnišču, kjer so takrat gradili tovarno glinice.⁹³ Kmalu so našli vodjo taborišča, in sicer SA-Hauptsturmführerja Fritza Munkelta in za stroške pri ustanavljanju taborišča dobili 25.000 mark predujma.⁹⁴ Po razgovorih, ki jih je imel 3. in 6. marca 1943 poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Walluschek-Wallfeld z zveznim vodjem Francem Steindlom in dr. Henningerjem, se je o namenu posebne delovne obveznosti in o taborišču v Strnišču izcimilo takšno stališče:

a) pri mnogih ljudeh oslabiti prevladujoče naziranje, da so zaščitenci v primeri z nemškimi državljani na boljšem, ker jim ni treba v državno delovno službo in vojsko;

b) do kraja izrabiti delovno moč zaščitencev za nemško ljudstvo;

c) ovirati biološko razmnoževanje zaščitencev.

Taborišče je po svojem značaju vmesna stvar med koncentracijskim in svobodnim delovnim taboriščem za inozemske delavce. (Podčrtal T. F.) Biti mora na vsak način ograjeno, vhod in izhod morata biti na enem mestu. Za ograditev ni treba uporabljati bodeče žice. Taborišče bo stražilo deset ali po potrebi še več vermanov brez pušk, oboroženi bodo le s pištolami. Vodja taborišča ima vsa disciplinska polnomočja s pravico, da kaznuje do treh dni zapora.⁹⁵

Približno v istem času so začeli iskati zaščitence za taborišče v Strnišču. Zvezni vodja Franc Steindl je že 26. februarja 1943 sporočil novico o namera-

⁹² Glej opombo 88!

⁹³ Dopis poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave 1. 2. 1943 šefu civilne uprave, arhiv MNOM.

⁹⁴ Dopis poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave ptujskemu deželnemu svetniku 22. 2. 1944, arhiv MNOM.

⁹⁵ Sporočilo dr. Walluscheka-Wallfelda vodji taborišča 8. 3. 1943, arhiv MNOM.

vani ustanovitvi taborišča svojim okrožnim vodjem in jim naročil, naj mu sporočijo naslove tistih zaščitencev, ki bi jih radi iz političnih motivov poslali v taborišče, ter poudaril:

»Imeti moramo za cilj, da najpozneje do 15. marca 1943 taborišče s 300 zaščitenci začne delati s polno paro.«⁹⁶

Stvari pa se niso odvijale tako hitro, kot si je to zamislil Steindl. Okrožni vodje so mu poslali le malo naslovov ali pa sploh nobenih. Še največ naslovov (36) mu je poslal seveda celjski okrožni vodja Anton Dorfmeister.⁹⁷ Tako je bilo do 15. marca, ko bi taborišče moralo imeti že 300 zaščitencev, ki bi »delali s polno paro«, prijavljenih komaj 36 oseb. Od teh jih je do 24. marca 1943 prišlo komaj 22,⁹⁸ do zadnjega marca pa komaj 26 in še to so bili predvsem asocialni.⁹⁹

Nacisti so uvideli, da taborišča za sedaj ne bodo mogli napolniti z zaščitenci iz političnih razlogov. Zato je šef civilne uprave 24. aprila 1943 izdal 2. izvršilni odlok, ki je določil, naj v taborišče v Strnišče pošljejo do 15. maja 1943 vse, za delo sposobne posebne delovne obveznike razen strokovnih delavcev in priučenih delavcev v oborožitveni industriji, rudarstvu in prometu. Na dan, ki ga bo določil pozneje, naj pošljejo tudi vse zaščitence, ki so že zaposleni v zgornještajerskem poljedelstvu. Po avgustu 1943 naj pošljejo še vse zaščitence tistih letnikov, ki bodo vpoklicani v državno delovno službo in vojsko. Določil je tudi, da posebna delovna obveznost časovno ni omejena in da bo vsak posebni delovni obveznik poleg nastanitve in hrane dobil za svoje normalno delo še vsak dan 50 pfenigov gotovine.¹⁰⁰

Isti dan je šef civilne uprave izdal še 3. izvršilni odlok, ki je določil, naj pošljejo v taborišče še posamezne zaščitence, ki bo njihova imena sporočil poverjenik za rasna vprašanja, in tiste, ki so se izmaknili posebni delovni poverjenosti v zgornještajerskem poljedelstvu. Skupino, ki bo prišla v taborišče po tem odloku, morajo ločiti od skupine, ki bo prišla tja po 2. izvršilnem odloku.¹⁰¹ Vsakemu odloku so priložili taboriščna pravila.

Toda oba odloka sta le malo pripomogla k temu, da bi hitro dosegli predvideno število taboriščnikov. Zato je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze naročilo okrožnim vodjem, naj sporočijo naslove zaščitencev, ki so ponovno prekršili delovno disciplino, ki so demomrzneži, ki nejevoljno izpolnjujejo navodila in naročila vodstev podjetij in ki zavestno ovirajo delo ter zavirajo delovni zagon celih skupin. Tudi njih bi poslali v taborišče.¹⁰² Do začetka julija pa je bila v taborišču v Strnišču le petina predvidenih posebnih delovnih obveznikov. Tako je poverjenik za delo pri šefu civilne uprave dr. Henninger moral na štabnih razgovorih 5. julija 1943 v Gradcu žalostno ugotavljati:

»V Strnišče naj bi prišlo 350 zaščitencev, prišlo pa jih je le 60, ker so druge, ki smo jih predvideli za Strnišče, medtem že sprejeli v Štajersko domo-

⁹⁶ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 672.

⁹⁷ Poročila posameznih okrožnih vodij Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

⁹⁸ Zapisek dr. Walluscheka-Wallfelda o telefonskem razgovoru z vodjem taborišča Munkeltom 24. 3. 1943, v arhivu MNOM.

⁹⁹ Zapisek W. Hofmanna po obisku taborišča 31. 3. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁰ Arhiv MNOM.

¹⁰¹ Arhiv IZDG, f. 226.

¹⁰² Okrožnica 21. 6. 1943, v arhivu MNOM.

Karburg, 17. II. 1943

G E H E I M

Rundschreiben Nr. 19/43

1. An alle Kreisführer des Steirischen Heimatbundes!
Nachrichtlich:
2. An den Leiter des Führungsamtes I
3. An den Leiter des Führungsamtes II
4. An den Nationalpolitischen Referenten
5. An den Führer der Wehrmannschaft

Betreff: Sonderdienstpflicht der Schutzangehörigen

Bezug: ohne.

Im Sinne meiner Festlegungen bei der letzten Stabsbesprechung teile ich mit, dass die Möglichkeit besteht, mit sofortiger Wirksamkeit Schutzangehörige bis zum Höchstausmass von 300 Mann in ein Arbeits- und Erziehungslager im Tonerdwerk Sterntal bei Pettau einzuweisen. Das Lager würde vorerst, halb militärisch aufgezogen, unter Leitung eines kleinen Wehrmannschaftskommandos stehen, und würde ein Mittelglied zwischen einem Arbeits - K.Z. und einem freien Arbeitslager ausländischer Arbeitskräfte im Hinblick auf die Führung darstellen.

Ich erteile Ihnen Auftrag, mir umgehend, unter Nennung von Name, Geburtsdaten, Anschrift, erlernter Beruf und ausgeübter Beruf, jene im wesentlichen aus politischen Gründen zu Schutzangehörigen erklärten Personen Ihres Kreisbereiches mitzuteilen, deren Einweisung in das Arbeits- und Erziehungslager aus politischen Gründen erwünscht ist.

In Arbeits- und Erziehungslager zur Einweisung können Sie vorchlagen Schutzangehörige im Alter von 18 - 50 Jahren, die im wesentlichen gesund sein müssen.

Ich bitte von einer totalen Meldung, der in Betracht kommenden Personen Abstand zu nehmen, sondern mir laufend die Fälle zu melden, um sofort mit der Belegung des Lagers in Sterntal beginnen zu können. Ziel muss sein, bis spätestens 15. März 1943 das Lager mit 300 Schutzangehörigen voll in Betrieb zu nehmen. In Zukunft bitte ich grundsätzlich in jedem Fall, in dem Sie aus politischen Gründen einen Widerruf der deutschen Staatsangehörigkeit aussprechen, gleichzeitig mir den Mann zum Zwecke der Einweisung ins Arbeitslager bekannt zu geben.

Erbitte persönliche, dringliche Erledigung meiner Anordnung.

Heil Hitler!

F.d.R.

gez. Steindl.
Bundesführer

Schmitt
Verteiler:

zu 1	1	Stück
zu 2	1	"
zu 3	1	"
zu 4	1	"
zu 5	1	"
Ablage	14	Stück.

Lager für Sonderdienstpflichtige in Sternthal (Kreis Lettau)
(Anlage zum 2. Durchführungserlaß)

Lagerordnung

- 1.) Die Leitung des Lagers liegt in den Händen des Lagerführers; während seiner Abwesenheit übernimmt sie der von ihm Bestimmte Vertreter.
- 2.) Den Anordnungen des Lagerführers, seines Vertreters und der Wachmannschaften ist unbedingt und sofort Folge zu leisten.
- 3.) Der Lagerführer oder sein Vertreter veranlaßt die ärztlichen Untersuchungen der Einberufenen und weist ihnen die Baracke und Bettstellen zu.
- 4.) Der Lagerführer ernennt für jede Stube Stubenordner; ihren Anordnungen ist unverzüglich nachzukommen.
- 5.) Für die Aufrechterhaltung der Ordnung und Sauberkeit hat in jeder Stube der Stubendienst zu sorgen. Er besteht aus 2 Mann. Der Dienst der Sonderdienstpflichtigen beginnt mit dem Wecken und endet mit der Bettruhe. Die Reihenfolge ist aus dem in jeder Stube aushängenden Dienstblatt ersichtlich. Die Stubenordner sorgen für Ruhe, Ordnung und Sauberkeit sowie Überwachung der Tätigkeit der Stubendienste. Sie sorgen für die Bekämpfung von Erandgefahr in Stuben, Waschräumen und Aborten.
- 6.) In jeder Stube ist ein Verzeichnis der betriebs- oder lagereigenen Gegenstände sichtbar aufgehängt. An der Bettstatt jedes Lagerinsassen ist dessen Namensschild anzubringen.
- 7.) Für empfangene Decken, Bettwäsche, Handtücher, Geschirr usw. haftet jeder Sonderdienstpflichtige selbst. Das gleiche gilt für Beschädigungen oder Abhandenkommen der empfangenen Gegenstände. Der Lagerführer ist berechtigt, von der Baranschädigung eine Sicherungssumme für obige Gegenstände zurückzubehalten, der Betrag dient zur Deckung von Sonderdienstpflichtigen verursachter Schäden. Dieser Betrag oder der Rest ist bei ordnungsmäßiger Entlassung aus dem Lager und Übergabe der übernommenen Gegenstände dem Sonderdienstpflichtigen auszufolgen.
- 8.) Mutwilliges Beschädigen, Beschmieren, Beschmutzen von Gegenständen und Einrichtungen des Lagers ist verboten.
- 9.) Jeder Sonderdienstpflichtige hat seinem Stubenordner Mitteilung zu machen, wenn er von ansteckenden Krankheiten oder Ungesundheit betroffen ist. Diese Meldung ist dem Lagerführer oder seinem Vertreter schriftlich sofort weiterzugeben.

- 10.) Im Lagergebiet hat größte Sauberkeit und Ordnung zu herrschen, Papier und sonstige Gegenstände dürfen nur in die dafür bestimmten Behälter geworfen werden.
- 11.) Glücksspiele aller Art um Geld, Wertgegenstände, Kleidungsstücke sind verboten.
- 12.) Schadenfeuer, Waldbrände im Lager oder in unmittelbarer Nähe des Lagers sind unverzüglich dem Lagerführer oder seinem Vertreter zu melden.
- 13.) Das Wecken richtet sich nach dem Beginn der Arbeitszeit. Diese, sowie die Zeit der Betruhe werden durch Anschlag in jeder Stube besonders bekanntgegeben.
- 14.) Der Sonderdienstpflichtige hat sich nach dem Wecken zu waschen und sein Bett in Ordnung zu bringen. Die Bewohner jeder Stube gehen unter Führung des Stubenordners zum Frühstück und zur Standkontrolle; hierbei sind allfällige Erkrankungen bekanntzugeben. Der Ab- und Zuzmarsch zur Arbeitsstätte erfolgt gemeinsam. Nach Beendigung der Arbeit haben die Sonderdienstpflichtigen sich und ihre Arbeitskleider zu reinigen; anschließend erfolgt das Abendessen. Nach der Betruhe hat im Lager vollkommene Ruhe zu herrschen.
- 15.) Das Verlassen des Lagers ist nur mit schriftlicher Bewilligung des Lagerführers oder seines Vertreters gestattet:
 - a) Für einen Ausgang wird ein Passierschein ausgestellt.
 - b) Urlaub ist nur auf Grund eines Urteilscheines gestattet. Die Ausgeh- und Urlaubszeiten sind genau einzuhalten.
- 16.) Das Lager dürfen nur Sonderdienstpflichtige betreten, Besuche im Lager sind grundsätzlich verboten; Ausnahmen kann in besonders begründeten Fällen der Lagerführer bewilligen.
- 17.) Die Wachmannschaften überzeugen sich laufend davon, daß die Lagerordnung eingehalten wird.
- 18.) Zuwiderhandlungen gegen vorstehende Bestimmungen werden, soweit nicht schwerere Strafen verwirkt sind, vom Lagerführer bestraft. Folgende Strafen sind möglich:
 - a) Verweis,
 - b) Beschränkung der Verpflegungsportionen,
 - c) Entziehung der Raucherkarte,
 - d) Entziehung des Ausganges,
 - e) Arrest.

Der Lagerführer kann im Rahmen der vorstehenden Strafen weitere Strafmöglichkeiten einführen.

vinsko zvezo. K posebni delovni dolžnosti smo poklicali zaščitence letnikov 1914 do 1926.«

Kljub temu, da je bilo v Strnišču še malo zaščitencev, so po mnenju samega vodstva taborišča »razmere dosegle mejo komaj še mogočega«. Taborišča še niso do kraja zgradili, ni še bilo prave zdravniške oskrbe, pobegnilo je že 17 oseb in niso še po prostoru ločili obeh skupin posebnih delovnih obveznikov.¹⁰³ Za ločitev obeh skupin se je še posebej zavzemal zvezni vodja Franc Steindl, ki je naročal:

»Glede na splošne politične razmere prosim, da bi v Strnišču obe skupini po prostoru oddelili, ker je mogoče, da bomo v prihodnosti morali poslati tja večje število spodnještajerskega prebivalstva, ki bo nasprotovalo naši politični usmeritvi.«¹⁰⁴

Da bi izpolnili to naročilo, so jeli graditi posebno barako za kazenske posebne delovne obveznike, ki pa so jo po neštevilnih posredovanjih zgradili šele v drugi polovici septembra 1943. Tedaj sta bili v taborišču baraki A in B. V prvi so bili posebni delovni obvezniki, v drugi pa kazenski posebni delovni obvezniki. Če so koga v baraki A kaznovali, so ga poslali v barako B; če pa se je kdo iz barake B izkazal pri delu in v vedenju, so ga premestili v barako A.¹⁰⁵

Septembra 1943 pa, so se razmere v Strnišču močno spremenile. Pokrajinski delovni urad v Gradcu je strniškemu gradbišču dodelil 2400 vzhodnih delavcev, med njimi 800 žensk. Ker pa teh iz nacionalnopolitičnih razlogov niso smeli poslati v Spodnjo Štajersko, so sklenili, da bodo napravili zamenjavo. Namesto vzhodnih delavcev so prišli v taborišče spodnještajerski zaščitenci, in to predvsem tisti, ki so delali v Zgornji Štajerski.¹⁰⁶ Prve skupine so začele prihajati že v prvi polovici septembra 1943, do 23. septembra 1943 jih je bilo v Strnišču že 542,¹⁰⁷ do 11. oktobra 1943 pa že 668,¹⁰⁸ sredi novembra 1943 po mnogih pobegih pa 476, od tega 126 kazenskih posebnih delovnih obveznikov.¹⁰⁹

Zdaj so se razmere še bolj poslabšale, in to celo tako, da je vodja taborišča »za nekaj časa celo izgubil pregled nad taboriščem«. Za vseh 668 oseb so imeli na razpolago le okoli tri sto lahkih letnih oblek, hrane je bilo malo in bila je slaba, kot je to priznal vodja taborišča.¹¹⁰ Zato ni čudno, da je do 1. novembra 1943 pobegnilo že 249 taboriščnikov. Zaradi njih so imeli na mesec okoli 40.000 mark škode in je bila že nevarnost za obstoj taborišča. Ker je do tedaj stražilo taborišče le okrog 10 vermanov, je Steindl ukazal, naj se njihovo število podvoji in pride tja še 46-članski vod alarmne čete vermanshafta. Posebej je še ukazal, »naj straža brezobzirno ustrelj vsakega taboriščnika, ki

¹⁰³ Dopis dr. Walluscheka-Wallfelda 22. 7. 1943 dr. Henningerju, arhiv MNOM.

¹⁰⁴ Steindlov dopis dr. Walluscheku-Wallfeldu 28. 7. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁵ Poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 12. 8. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM; poročilo vodje taborišča 25. 8. 1943, v arhivu MNOM; poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 23. 9. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM.

¹⁰⁶ Okrožnica pokrajinskega delovnega urada za Štajersko 8. 9. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁷ Poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 23. 9. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM.

¹⁰⁸ Poročilo Vereinigte-Aluminium-Werke 11. 10. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁹ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 15. 11. 1943, v Arhivu Maribor.

¹¹⁰ Poročilo vodje taborišča dr. Walluscheku-Wallfeldu 8. 11. 1943, v arhivu MNOM.

**LAGER FÜR
SONDERDIENSTPFLICHTIGE
STERNTAL BEI PETTAU
UNTERSTEIERMARK**

Sternthal, den 8. November 1933

Der Lagerführer

Betreff: Lagerbericht.

Bezug:

An den
Steirischen Heimatbund
Bundesführung
Rassenpolitisches Amt
z. Hd. Pg. Dr. Walluschek-Wallfeld
Marburg a.d. Drau
Emil Gugelstrasse 36

Die Flüchtlingsfrage veranlasst mich, Ihnen nachstehend einen Bericht über die allgemeine Lage im Lager der Sonderdienstpflichtigen zu geben. Gleichzeitig mach ich Ihnen nachstehende Vorschläge über Massnahmen, die geeignet erscheinen, den Flüchtlingsstrom wenn nicht ganz zu entfernen, so doch stark einzudämmen.

Bei einem Lagerstand von 220 Mann und 12 Wehrmännern ist es mir seinerzeit gelungen, die in das Lager eingewiesenen Schutzangehörigen so an mich heranzuziehen, dass einerseits eine musterhafte Ordnung im Lager herrschte, andererseits eine ausgezeichnete Arbeitsleistung zustande gebracht wurde. Mit dem durch die Austauschaktion aus der Obersteiermark bedingten Zuzügen und dem Nichtbestellen einer Verstärkung der Wehrmannschaft habe ich die Uebersicht über das Lager vorübergehend verloren. Da das vorgesehene Lager noch nicht fertig war, mussten die Leute an 2 verschiedenen Stellen untergebracht werden, wodurch das Zusammenhalten der Männer noch weiter erschwert wurde.

Bevor über die Massnahmen zur Verhinderung des Flüchtlingsstromes gesprochen wird, muss über die Ursachen einiges gesagt werden:

- 1.) Lagerwache: Bei einem Lagerstand von 220 Mann wurde an 7 Baustellen gearbeitet und standen dafür 12 Wehrmänner zur Verfügung. Nach dem heutigen Stand von 605 Mann stehen 11 ständige Wehrmänner und 7 im Einsatz befindliche zur Verfügung. Letztere sind, nachdem sie gezwungenermassen hier sein müssen, nicht vollwertig. Diese Männer bringen nicht das geringste Interesse auf.
- 2.) Bekleidung: Den Lagerinsassen konnten bisher nur 300 leichte Arbeitsanzüge zur Verfügung gestellt werden, welche natürlich für die hier bereits herrschende kalte Witterung vollkommen unzureichend ist. Ich habe bereits im Juni bei der Kriegswirtschaftsstelle Winterkleidung angefordert. Auf meinen gestrigen Anruf wurde mir von Herrn Oberregierungsrat Dr. Neumann mitgeteilt, dass diese Bekleidung wahrscheinlich schon im Anrollen sei.
- 3.) Verpflegung: Die Verpflegung ist mengenmässig unzureichend, in der Qualität teilweise schlecht. Durch Beschaffung einer guten Schwerarbeiterzulage wird dieser Mangelstand nur teilweise ausgeglichen.

bi svojevoljno skušal zapustiti taborišče.¹¹¹ Vodja taborišča pa je prosil vodstvo podjetja, naj bi osvetlilo ograjo iz bodoče žice, tako da bi straža lahko onemogočala pobeg, in prosil rasnopolitični urad, naj mu dovoli, da bi nazaj privedene ubežnike in druge nepopoljšljive ljudi pošiljal v taborišče za kaznjence, ki je ograjeno z dvojno žično mrežo.¹¹² V Strnišču je bilo namreč že od 1942. leta dalje tudi taborišče za kaznjence iz vzhodnega dela Spodnje Štajerske, ki jih je kazenski oddelek pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, pozneje pa okrožna sodišča, obsodil na zapor od 2 tednov do 6 mesecev. V njem je bilo prostora za okoli 260 obsojencev.¹¹³

Ko so bile razmere v taborišču najbolj neznosne, se je pri nacistih pojavila zamisel, da bi ustanovili novo taborišče. Prvič so o tem razpravljali na štabnih razgovorih v Gradcu 15. novembra 1943, ko je dr. Pfeiffer predlagal, naj bi 126 kazenskih delovnih obveznikov prepeljali k Alpen-Elektro-Werke v Studence pri Mariboru, 350 posebnih delovnih obveznikov pa pustili v Strnišču. V prvi polovici decembra 1943 so res začeli določati, kdo gre v Studence pri Mariboru in kdo ostane v Strnišču, in že 10. decembra je vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva dr. Walluschek-Wallfeld predlagal poverjeniku za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Pfeifferju, naj bi 266 posebnih delovnih obveznikov odšlo v Studence pri Mariboru, 84 domov pred božičem, ker so že postali člani Štajerske domovinske zveze, 23 domov po božiču iz enakih razlogov, 98 pa naj bi jih ostalo v Strnišču.¹¹⁴

Šef civilne uprave je 7. januarja 1944 izdal tri izvršilne odloke,¹¹⁵ ki so končno razdelili obe skupini zaščitencev in ustanovili dve novi taborišči.

4. izvršilni odlok je odpravil določbe 2. izvršilnega odloka z dne 24. aprila 1943 in določil, da bodo odslej zaščitenci zadostili svoji posebni delovni obveznosti na gradbišču Alpen-Elektro-Werke v Studencih pri Mariboru. Taborišče spada pod mariborskega nadžupana, vodi ga vodja taborišča Bast, posebna delovna obveznost pa traja najmanj leto dni.

5. izvršilni odlok je odpravil določbe 3. izvršilnega odloka z dne 24. aprila 1943 in določil, naj poverjenik za rasna vprašanja za neomejen čas pokliče h kazenski posebni delovni dolžnosti tiste zaščitence, ki jih je treba zaradi kršenja delovne discipline ali slabega vedenja strože obravnavati. Naj jih pošlje v taborišče v Strnišču, kjer bodo ostali tudi tisti kazenski posebni obvezniki, ki so že tam iz zgoraj navedenih razlogov. Taborišče spada pod ptujskega deželnega svetnika, vodil pa ga bo še naprej SA-Hauptsturmführer Fritz Munkelt.

Isti dan je šef civilne uprave izdal še 6. izvršilni odlok, ki je določal, da lahko njegov poverjenik za rasna vprašanja pokliče h kazenski posebni delovni obveznosti zaščitence ženskega spola, če meni, da njihova delovna disciplina in vedenje zahtevata posebne ukrepe, pa zanje niso predvidene strožje kazni. Naj jih pošlje v posebno taborišče, ki ga bodo za to ustanovili v celjskem okrožju. Spadalo bo pod celjskega deželnega svetnika.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Dopis Vereinigte-Aluminium-Werke višjemu državnemu tožilcu dr. Seehoferju 3. 7. 1944, v Arhivu Maribor.

¹¹⁴ Dopisi in seznami v arhivu MNOM.

¹¹⁵ Arhiv IZDG, f. 246.

Tako so ti trije izvršilni odloki določili za zaščitence na Spodnjem Štajerskem tri taborišča:

- a) za moške kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču,
- b) za moške posebne delovne obveznike v Studencih pri Mariboru in
- c) za ženske kazenske posebne delovne obveznike v celjskem okrožju.

Šef civilne uprave je 7. januarja 1944 tudi naročil, da morajo premestitev izvesti do 1. februarja 1944. Toda prvih 59 moških so poslali v Studence pri Mariboru šele 25. februarja 1944. Čez štiri dni so jih poslali še 70, v tem času pa so od tam enega izpustili, tako da je bilo 1. marca 1944 v studenskem taborišču 128 moških posebnih delovnih obveznikov. 23. aprila 1944 se je število zmanjšalo za eno osebo, naslednji dan pa je prišlo iz Strnišča novih 58 oseb.¹¹⁶ Tako je bilo konec aprila v studenskem taborišču 184 oseb.¹¹⁷ Približno toliko jih je bilo v njem vse do njegovega konca, to je do 8. maja 1945.

Na ustanovitev posebnega taborišča za zaščitence ženskega spola so nacisti začeli misliti že poleti 1943. Avgusta 1943 so iz urada poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave vprašali za mnenje rasnopolitični urad zveznega vodstva, ki je 12. avgusta 1943 odgovoril pritrdilno:

»S tem popolnoma soglašam in Vas prosim, da bi pri šefu civilne uprave čimprej izposlovali odlok, ki bo jasno določil pravne osnove za skupine oseb, ki naj pridejo v taborišče.«¹¹⁸

Toda odlok šefa civilne uprave, ki naj bi ga »čimprej izposlovali«, je izšel šele 7. januarja 1944. Čez pet dni je rasnopolitični urad sporočil vsem okrožnim vodjem, da bodo v celjskem okrožju ustanovili taborišče za približno 40 žensk in naročil, naj mu do 1. februarja 1944 sporoče naslove žensk, ki naj pridejo v to taborišče.¹¹⁹ Okrožna vodstva pa so odgovorila negativno.¹²⁰ Pa tudi če bi poslala naslove žensk, jih tako ne bi mogli poslati v taborišče, ker še ni bilo urejeno. O ureditvi taborišča bi se morali podrobneje pogovoriti na štabnih razgovorih 14. februarja 1944 v Gradcu, ki jih pa ni bilo zaradi novih vojaško-političnih razmer, ki jih je povzročil prihod XIV. divizije NOV in POJ na Štajersko.¹²¹ Čez dobra dva meseca še vedno ni bilo taborišča in deželni svetnik Dorfmeister je 24. aprila 1944 poročal šefu civilne uprave:

»6. izvršilni odlok je določil, da celjsko okrožje ustanovi taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznike. Takoj smo začeli iskati prostor za taborišče in smo izbrali objekt, ki leži med Celjem in Arjo vasjo (v celjskem domu nemoglih). Takoj smo začeli z gradbenimi deli in notranjim opremljanjem.

Ko pa se je zadnji čas vse bolj začela kazati dejavnost band, se mi zdi, da v tem okolju ni več zagotovljena splošna varnost tega taborišča. Zaradi pomanjkanja ustreznih objektov je tudi nemogoča premestitev taborišča v tisti del celjskega okrožja, kjer še ni band. Zato prosim, da bi taborišče, ki ste ga predvideli v naše okrožje, premestili v ptujsko okrožje.«¹²²

¹¹⁶ Dopisi in sezname v arhivu MNOM.

¹¹⁷ Poročilo vodje taborišča Basta 30. 4. 1944, v arhivu MNOM.

¹¹⁸ Arhiv MNOM.

¹¹⁹ Okrožnica št. 1/44 z dne 12. 1. 1944, v arhivu MNOM.

¹²⁰ Poročila okrožnih vodstev Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

¹²¹ Sporočilo dr. Walluscheka-Wallfelda, poverjeniku za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave 16. 3. 1944, v arhivu MNOM.

¹²² Arhiv IZDG, f. 246.

Toda ostalo je pri starem in 9. maja 1944 je celjski delovni urad sporočil Dorfmeistru, da taborišče Christinenhof v Celju lahko 20. maja 1944 sprejme 30 žensk. Toda prvih 5 žensk je prišlo šele konec junija, 5. julija še 33,¹²³ tako da je bilo ob številu 38 taborišče že polno in je Dorfmeister prosil šefa civilne uprave, naj ukaže, da jih prenehajo pošiljati.¹²⁴ Ženske so bile iz raznih okrožij (2 iz celjskega, 2 iz brežiškega, 18 iz mariborsko-okoliškega in 16 iz ljutomerskega) in v glavnem sorodnice partizanov ali dezerterjev iz nemške vojske. Zadnji teden julija ali prve dni avgusta so jih sedem odpeljali v taborišče v Frohnleithnu, tako da jih je ostalo 31. Vodja taborišča, ki so ga stražili dva ali trije vermani, je bila višji stražmojster policije Erna Modelak.¹²⁵

Ženske so stanovale nad svinjskimi hlevi, delale pa so na ekonomiji. Paznica, ki je hodila z njimi na delo, jih je vedno priganjala k delu. Na celjskih ulicah so doživele mnogo grenkega, ko so jih — vse enotno oblečene v modre predpasnike in rumene rute ter obute v lesene cokle — nacisti zmerjali in celo opljuvali. Preden so jih prignali sem, so materam odvzeli otroke in jih poslali v Zgornjo Štajersko. Kmalu pa so tudi matere poslali v Zgornjo Štajersko, najprej v taborišče Frohnleiten pri Gradcu, nato pa v vas Olbendorf, kjer so se srečale s svojimi otroki. Tu so morale opravljati trda kmečka dela. Ženske brez otrok pa so še naprej ostale v Celju.^{125a}

8. avgusta 1944 so na konferenci zastopnikov rasnopolitičnega urada, ptujskega deželnega svetnika in podjetja Vereinigte-Aluminium-Werke iz Strnišča ugotovili, da je mogoče v Strnišču ustanoviti taborišče za ženske posebne delovne obveznike, in sklenili, da bodo zanj uporabili dotedanje taborišče za vojne ujetnike. O številu in delu pa so rekli:

»Predvidevamo, da bo prišlo najprej 150—200 žensk. Vereinigte-Aluminium-Werke jih bodo zaposlile: a) v poljedelstvu, b) pri vsakem drugem delu — tudi gradbenem — ki ga ženske zmorejo.«¹²⁶

Vodstvo taborišča so poverili Fritzu Munkeltu, ki je še naprej ostal vodja moškega taborišča, ženski oddelek pa bo vodila Käthe Schirack.

Res so nato 14. avgusta 1944 vseh 31 žensk z vlakom prepeljali v Strnišče, da bi začele urejati žensko taborišče.

Tako je bilo odtlej v Strnišču tako moško kot žensko taborišče za kazenske posebne delovne obveznike, ki so bili v glavnem sorodniki partizanov in dezerterjev iz nemške vojske. Vse leto 1944 namreč ni toliko v znamenju pošiljanja v taborišča iz rasnih, kolikor iz političnih razlogov.¹²⁷

¹²³ Arhiv IZDG, f. 246.

¹²⁴ Dorfmeistrov dopis šefu civilne uprave 11. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 246.

¹²⁵ Poročila vodje taborišča Erne Modelak 30. 6., 21. 7. in 12. 8. 1944, v arhivu IZDG, f. 246.

^{125a} Izjave Marije Radšel in Marije ter Pepce Ilvnik pri avtorju.

¹²⁶ Zapisnik v arhivu MNOM.

¹²⁷ V drugi polovici leta 1944 so pošiljanje zaščitencev v taborišče za posebne delovne obveznike v Studencih pri Mariboru omejili na najmanjšo mero. Tako je poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave 19. julija 1944 sporočil poverjeniku za delovna vprašanja: »Na željo zveznega vodje za zdaj ne bomo pošiljali zaščitencev v taborišče v Studencih pri Mariboru. Prav tako je odklonil vpoklic novih letnikov v taborišče.« 7. avgusta 1944 pa je poverjenik za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Pfeiffer sporočil delovnim uradom: »Na moj predlog je šef civilne uprave določil, naj ne izvedejo splošnega zajetja zaščitencev v Spodnji Štajerski.« Povedal je tudi, da naj za izpopolnitev števila taboriščnikov v Studencih zajamejo le zaščitence v občinah, ki jih zelo ogrožajo partizani.

4. Od poletja 1944 do osvoboditve

Eden izmed ostrih okupatorjevih ukrepov za zadušitev narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem je bilo interniranje sorodnikov ustreljenih rodoljubov in družinskih članov borcev narodnoosvobodilne vojske. S tem so začeli že v letu 1942. Odstranitev sorodnikov ustreljenih talcev in sorodnikov borcev narodnoosvobodilne vojske, »ki bi s svojo navzočnostjo mogli pomeniti element nemirov«, je zveznemu vodji Steindlu že pozimi 1941-1942 predlagal celjski okrožni vodja Anton Dorfmeister. Predlogi so šli naprej in Himmler je 24. januarja 1942 to dovolil in državni varnostni glavni urad je 24. marca 1942 izdal ustrezeni odlok. Še pred izidom tega odloka je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Standartenführer Otto Lurker naročil svojim izpostavam, naj začno popisovati sorodnike ustreljenih talcev in pripravljati njihovo preselitev. Steindl pa je svoje okrožne vodje naprosil, naj »močno podpro ta prizadevanja«. ¹²⁸ Zastopnik varnostne policije in varnostne službe je na štabnih razgovorih 22. februarja 1942 naznanil:

»Sorodnike ustreljenih bomo preselili. Prepeljali jih bomo v rajh. Posvetva jim bomo zaplenili.«

Himmler je v zvezi z interniranjem teh oseb junija 1942 spet izdal neko povelje. Verjetno je v njem tudi naročil, naj še enkrat preverijo sezname, kajti naročilo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze z dne 6. julija 1942 ga omenja s tem v zvezi. ¹²⁹ Zvezno vodstvo naroča, naj okrožna vodstva še enkrat pregledajo sezname in pri tem uporabijo najstrožja merila. Naj posredujejo le za tiste, ki bi ne »pomenili politične obremenitve«. Pregledane sezname naj vrnejo najpozneje do 11. julija 1942. Toda sezname so dopolnjevali še ves julij, posebno ker so v tem mesecu ustrelili mnogo talcev (samo v Starem piskru v Celju tri skupine z 207 osebami). ¹³⁰ 22. julija 1942 je bil trboveljski okrožni vodja Eberharth na poročanju pri šefu civilne uprave v Gradcu. Pretresala sta tudi to vprašanje in Eberharth je drugi dan poročal Steindlu:

»Po poročilu sva načela vprašanje sorodnikov ustreljenih, sorodnikov tistih, ki so pri bandah, in sorodnikov tistih, ki so že dalj časa v koncentracijskih taboriščih. Ker je gauleiter enakega mnjenja kot Vi, da bi bilo smotrno in preprosto rešiti vprašanje vseh treh kategorij istočasno, želi prihodnji torek, 28. t. m. sklicati sestanek, na katerega bi poleg Vas, zvezni vodja, prišli še šef varnostne policije Standartenführer Lurker, Pg. Dorfmeister, Pg. dr. Frohner in jaz.« ¹³¹

Sestanek, ki se ga je udeležil tudi šef civilne uprave, je bil 29. julija 1942 in so na njem reševali predvsem vprašanje, kako bi akcijo izvedli. Že prihodnji dan je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze sporočilo okrožnim vodstvom:

»Sporočam Vam, da bodo pri aretacijah ustreljenih komunistov, ki jih bodo začeli konec tega tedna, upoštevali želje Štajerske domovinske zveze.« ¹³²

¹²⁸ Okrožnica zveznega vodje Steindla 27. 2. 1942, v arhivu IZDG, f. 631.

¹²⁹ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁰ Letaki z objavami višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, v knjižnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

¹³¹ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³² Arhiv IZDG, f. 767.

Steirischer Heimatbund
Bundesführung Marburg/Drau

Der Bundesführer

Marburg, den 27. II. 1942
St/E 1012

An alle
Kreisführer des Steirischen Heimatbundes !
An den Leiter des Führungsamtes I und II
An den Nationalpolitischen Referenten !

Betrifft: Umsiedlung der Angehörigen Erschossener ins Altreich.

Im Sinne eines Vorschlages des Kreisführers Pg. Dorfmeister habe ich beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD gebeten, die Angehörigen/ im engsten Sinne des Wortes/ der Erschossenen, die durch ihre Anwesenheit stets ein Element der Beunruhigung darstellen müssen, in geeigneter Form ins Altreich umzusiedeln.

In Erfüllung dieses meines Vorschlages hat der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD seine Aussenstellen angewiesen, die Erfassung der Angehörigen vorzunehmen und deren Umsiedlung über das Umsiedlungslager Reichenburg in die Wege zu leiten.

Ich darf die Kreisführer bitten, diese Bestrebungen stark zu unterstützen. Die Anordnung bezieht sich nur auf Angehörige im engsten Sinne des Wortes. Verwandte, oder Kinder von Erschossenen die bereits einen eigenen Haushalt besitzen, oder von den Eltern getrennt leben, sind nicht umzusiedeln.

Durch eine geschickte Mundpropaganda ist darauf hinzuweisen, dass diese Umsiedlung sich ausschliesslich auf die vorerwähnte Gruppe erstreckt.

Nach erfolgter Beendigung der Aktion erbitte ich Vollaugsmeldung.

Heil Hitler !

gez. Steindl.
Bundesführer.

P. A. B.
Steindl

4 März 1942	
14/7/42	Steindl

Enote redarstvene policije so res prve dni avgusta 1942 skupaj z orožniškimi postajami napravile pravo ofenzivo proti sorodnikom ustreljenih talcev. Tako je na primer orožniška postaja Trbovlje 5. avgusta 1942 aretirala 85 oseb, orožniška postaja Hrastnik pa 29 družin s 96 osebami,¹³³ še več pa so jih aretirali v celjskem, mnogo pa tudi v ptujskem okrožju. O tej akciji je trboveljski okrožni vodja Eberharth 12. avgusta poročal Steindlu:

»Poličijska akcija za izselitev in odgon sorodnikov ustreljenih v koncentracijsko taborišče, ki je bila v noči od 5. na 6. avgust 1942, je kljub jasnemu dogovoru med gauleiterjem, šefom varnostne policije Standartenführerjem Lurkerjem, zveznim vodjem in mano 29. julija 1942 v tehnični izvedbi zopet pokazala tiste napake, ki so jih imele take ali podobne akcije. Kljub temu, da sem napisal ocene o posameznih družinah in jih oddal do roka, nekaj družin, ki sem jih predlagal, niso pustili doma, druge, za katere niso od mene zahtevali nobene ocene, so odpeljali in spet druge pustili doma.

V prilogi Vam pošiljam sezname za vse kategorije, ki sem jih prej navedel. Iz njega boste lahko razbrali, da je akcija potekla drugače, kot pa smo se dogovorili.

Glede na vse to ugotavljam, da je prebivalstvo kljub mojemu zaupnemu načinu poizvedovanja vendarle zvedelo, da se je Štajerska domovinska zveza vključila v to zadevo, in je zaupanje do nje občutno popustilo.«¹³⁴

Aretirane so odpeljali v celjsko okoliško šolo. Tu so starše ločili od otrok in jih poslali v koncentracijska taborišča. Otroke pa so raso pregledali in poslali v skupno taborišče v Frohnleiten na Štajerskem. Tiste, ki so dobili raso oceno I. ali II., so od tod poslali v domove posebne organizacije »Lebensborn«, ki jo je že pred vojno ustanovil Himmler. Tu so bili otroci nemškimi ljudem na razpolago za posvojitev.¹³⁵

Iz koncentracijskih taborišč so kmalu začela prihajati sporočila o smrti internirancev. O njih je Eberharth 16. novembra 1942 poročal Steindlu:

»Visok odstotek teh izseljenih sorodnikov ustreljenih je v koncentracijskih taboriščih že umrl in skoraj vsak dan pride nekaj sporočil o smrti tega ali onega na različne sorodnike teh družin v trboveljskem okrožju. Na osnovi teh sporočil velik del prebivalstva meni, da mrtvi niso umrli naravne smrti, temveč so jih naše oblasti kratko malo na neki način poslale v onostranstvo.«¹³⁶

Na že omenjenem sestanku 29. julija 1942 so tudi sklenili, da bodo odpošiljanje sorodnikov ustreljenih v koncentracijska taborišča nekoliko spremenili. Ko bo komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko izrekel smrtne obsodbe, bo imena obsojenih sporočil zveznemu vodstvu Štajerske domovinske zveze. Vodja I. vodstvenega urada Heinz Braumüller bo ta imena pod geslom »Adrema« telefonično sporočil okrožnim vodstvom, ki mu morajo najpozneje v 48 urah pod enakim geslom telefonično sporočiti naslove tistih sorodnikov, ki jih ne bi poslali v koncentracijsko taborišče. Po druge pa bi takoj nato prišli orožniki ali pa policija.¹³⁷ Prvič so ta način uporabili pri ustrelitvi 95 talcev v Celju 15. avgusta 1942.¹³⁸

¹³³ Poročilo orožniške postaje Trbovlje 5. 8. 1942, v arhivu IZDG, f. 767; poročilo orožniške postaje Hrastnik 6. 8. 1942, v arhivu IZDG, f. 767.

¹³⁴ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁵ Stane Terčak, ustni vir.

¹³⁶ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁷ Braumüllerjev dopis Eberharthu 30. 7. 1942, v arhivu IZDG, f. 767.

¹³⁸ Dopis okrožnega vodstva Celja 13. 8. 1942 Eberharthu, v arhivu IZDG, f. 767.

Vseh izseljevalnih akcij je od 3. avgusta 1942 do 12. junija 1943 bilo šest. Dne 16. julija 1943 pa je šef državnega varnostnega glavnega urada izdal odlok, po katerem so akcije v taki obliki ustavili.¹³⁹

Poslej so sorodnike ustreljenih, zlasti pa še sorodnike partizanov ali dezertterjev iz nemške vojske pošiljali v taborišče v Strnišču. Posamezne so poslali tja že 1943. leta, do bolj množičnega pošiljanja pa je prišlo v letu 1944, ko je hitro rastle število dezertterjev iz nemške vojske. S prihodom XIV. divizije NOV in POJ pa je začelo hitro naraščati število rekrutiranih v narodno-osvobodilno vojsko. Zato je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko 15. marca 1944 izdal odredbo, ki določa:

»1. Pooblaščam deželne svetnike, da sorodnike banditov, dezertterjev iz vojske, rekrutiranih za vojsko in prisilno mobiliziranih, ki ne bodo čimprej zbežali (od partizanov — o. p.), odstranijo z njihovih posestev in jim jih zaplenijo. Preden bodo deželni svetniki ukazali izvesti takšne ukrepe, se morajo dogovoriti z okrožnimi vodji Štajerske domovinske zveze.

2. Posestva bo zaplenil in upravljal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru.«¹⁴⁰

Za izvedbo te odredbe pa bi bila potrebna cela akcija, ki bi se začela najprej s popisovanjem, nato s proučevanjem posameznih primerov, z izključevanjem iz Štajerske domovinske zveze, odvzemom nemškega državljanstva na preklic itd. Toda ljudi, ki jih je odredba zajela, je bilo vedno več. IV. operativna cona je na primer aprila 1944 rekrutirala 722, maja 1456, junija 1851, julija pa celo 2574 oseb.¹⁴¹ Celó v ljutomerskem okrožju, v katerem ni bilo v tem času nobene partizanske enote, je bilo v začetku aprila 1944 že 172 dezertterjev iz nemške vojske.¹⁴² Zato so o tej akciji razpravljali na štabnih razgovorih v Gradcu 3. maja 1944. Tu je trboveljski deželni svetnik dr. Frohner »povedal, da lahko uporabi določila odredbe za mnogo oseb, vendar pa je glavno vprašanje, kam naj pošlje njihove družinske člane in ali bodo mogli v redu gospodariti na zaplenjenih posestvih.« Steindl mu je takoj odgovoril, da ni treba odredbe vzeti dobesedno in da »šef civilne uprave želi bolj, da bi izbrali nekaj posebno jasnih in grobih primerov«.

V tem času pa so že napravili nekaj pravih lovov na sorodnike partizanov in dezertterjev. Tako je vermanšaft že 17. marca 1944 pripeljal v Strnišče 31 oseb iz mariborskega, 26. marca 25 oseb iz celjskega okrožja itd. Toda to je bilo le »nekaj posebno jasnih in grobih primerov«. Glede cele akcije pa je bilo še mnogo nejasnosti in so oblastni organi vedno spraševali varnostno policijo ali zvezno vodstvo, kako naj izvajajo določila omenjene odredbe.¹⁴³ Varnostna policija in okrožna vodstva Štajerske domovinske zveze so namreč stalno predlagala ljudi za odstranitev in trboveljski deželni svetnik se je na primer že pritoževal, da se »predlogi tičejo izključno malih otrok in starih ter bolnih žensk ter dobivajo vse večji obseg, s čimer je odredba začela dobi-

¹³⁹ Zapisek o nalogah 4. b referata IV. oddelka pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 3. 10. 1944 — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, arhiv IZDG.

¹⁴⁰ VAZ St. 23. 3. 1944.

¹⁴¹ Poročilo štaba IV. operativne cone 1. 9. 1944, v arhivu IZDG.

¹⁴² Poročilo ljutomerskega okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze v začetku aprila 1944, v arhivu MNOM.

¹⁴³ Eberharthov dopis dr. Carstanjenu 6. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

vati značaj, ki presega njeno zamisel.¹⁴⁴ Komandant varnostne policije in varnostne službe je bil v skrbeh, kam z ljudmi, saj je zanje ta čas šele iskal prostor. 19. julija 1944 se je dogovoril z dr. Helmutom Carstanjenom:

»a) Dr. Carstanjen bo za izselitev dal na razpolago taborišče za preseljence v St. Michaelu pri Leobnu, ki lahko trenutno sprejme okoli 450 oseb.

b) Sprejem izseljencev se lahko izvrši vsak dan...

c) Taborišče je namenjeno za otroke in matere. Na osnovi dogovora, ki ga je on (dr. Carstanjen — op. p.) sklenil z zveznim vodjem Steindlom, bomo na osnovi prej navedene odredbe šefa civilne uprave moške sorodnike v starosti od 16 do 20 let poslali v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču in ženske iste starosti v taborišče za posebne delovne obveznike ženskega spola v Celju. Zmogljivost tega taborišča pa je omejena. Od tega ukrepa bomo izvzeli matere z malimi otroki, ki jih bomo poslali v taborišče za priseljence v St. Michael.

d) Taborišče za preseljence v Frohnleitnu je trenutno prenapolnjeno in zato ne more sprejeti izseljencev.

e) Starih in šibkih, ki niso več sposobni za delo, ne bi izselili in bi jih dali v oskrbo njihovim sorodnikom.

f) Izseljenci naj bi prinesli s seboj perilo, obleko, čevlje (delovno obleko), odeje in jedilni pribor kakor tudi osebne listine. Obsežnih paketov naj ne bi prinašali.

g) Dr. Carstanjen se bo dogovoril z ustreznimi uradi v Berlinu, da bi izseljence premestili v stari rajh. Tako bi bilo taborišče za preseljence v St. Michaelu vedno pripravljeno za sprejem izseljencev.¹⁴⁵

Poleti 1944 so res poslali nekaj žensk najprej v Frohnleiten, pozneje v St. Michael pri Leobnu. Toda 19. septembra 1944 je dr. Carstanjen telefonično sporočil, »da se taborišče za preseljence v St. Michaelu pri Leobnu takoj zapre za vse spodnještajerske izseljence, ki jih naj pošljejo v taborišče za preseljence v Frohnleitnu pri Gradcu.«¹⁴⁶

Čez dva dni, to je 20. septembra 1944, pa je šef civilne uprave izdal 7. izvršilni odlok, s katerim je deloma spremenil določbe 5. in 6. izvršilnega odloka z dne 7. januarja 1944 ter določil:

»1. V taborišče za kazenske posebne delovne obveznike lahko takoj pošljejo ne samo zaščitence, temveč tudi osebe z nemškim državljanstvom na preklic, če so za to enaki vzroki kot pri zaščitencih.

2. Zveznega vodjo Štajerske domovinske zveze pooblašчам, da odloča, koga je treba poslati v taborišče. Njemu je treba pošiljati predloge. Za pošiljanje ljudi v taborišče pa so pristojni ustrezni deželni svetniki, v Mariboru pa policijski ravnatelj.«¹⁴⁷

Bistvo tega odloka je v tem, da lahko pošljejo v Strnišče tudi člane Štajerske domovinske zveze. Pred tem jih namreč niso mogli, če jim prej niso vzeli članskih izkaznic in jih proglasili za zaščitence. Toda pogoji za bolj

¹⁴⁴ Dopis z dne 6. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

¹⁴⁵ Dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Obersturmbannführerja Kurta Stageja svojim izpostavam — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, arhiv MNOM.

¹⁴⁶ Prepis sporočila dr. Carstanjena Stageju, v arhivu MNOM.

¹⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 246.

Steirischer Heimathund - Bundesführung

Der Bundesführer

Marburg, den 25. November 1944.

1. An den Leiter des Führungsamtes I, des Führungsamtes II, des Arbeitspolitischen Amtes, des Amtes Volkswohlfahrt, des Amtes Wehrerziehung, des Amtes Jugendführung, des Bundesschiedsgerichtes und den Nationalpolitischen Referenten der Bundesführung.
2. An alle Kreisführer.
3. An alle Leiter des Führungsamtes I der Kreisführungen.
4. An den Ortsgruppenführer der Ortsgruppe Altsteiermark.

Nachrichtlich an:

5. den Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark.
6. den Kommandeur der Sicherheitspolizei u. d. SD in der Untersteiermark.
7. den Beauftragten des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums.
8. die Landräte in der Untersteiermark.
9. den Oberbürgermeister der Stadt Marburg Drau.
10. den Polizeidirektor der Stadt Marburg/Drau.
11. die Kampfgruppe „Treck“, z. Hd. Herrn Oberst Treck.
12. den Kommandeur des Schutzgebietes Untersteiermark, z. H. Herrn Oberst der Polizei Hlits.
13. die Kommandeure der Sicherungsabschnitte I-VI.

Arbeitsanweisung Nr. 6/44 geh.

Betrifft: Maßnahmen gegen Staatsfeinde und deren Angehörige.

- Bezug: 1. Anordnung des CdZ i. d. Ustmk. v. 15. 3. 1944 (V. u. A.-Bl. Nr. 6 v. 23. 3. 1944) über Maßnahmen gegen Familienangehörige von Staatsfeinden.
2. 7. Durchführungserlaß des CdZ i. d. Ustmk. vom 20. 9. 1944 Ia 11 Schu 122/1-1944 zur Verordnung des CdZ über die Sonderdienstpflicht von Schutzangehörigen vom 24. 3. 1942 (V. u. A.-Bl. Nr. 75, S. 533).

1. Die Amnestie-Verordnung des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark vom 1. 10. 1944 hat jenen Untersteirern, die sich, verführt durch falsche Parolen unserer Feinde, zu staatsfeindlichen Handlungen haben hinreißen lassen, bei tätiger Reue volle Straffreiheit zugesichert. Ein Teil jener Abgeirrten hat von dieser großzügigen Verordnung Gebrauch gemacht und ist wieder in die deutsche Volks- und Schicksalsgemeinschaft aufgenommen worden.

Den Unbelehrbaren aber wird härteste Verfolgung und rücksichtsloser Kampf angesagt. Gegen jeden, der die Wehr- und Widerstandskraft des deutschen Volkes gefährdet oder zu gefährden versucht, muß schärfstens und rasch vorgegangen werden.

Die Maßnahmen, die zur Verfolgung staatsfeindlicher Tätigkeit durch den Sondergerichtshof für politische Straftaten, durch die ordentlichen Gerichte oder durch den Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD getroffen werden, werden durch diese Arbeitsanweisung nicht berührt.

Sie richten sich nach dem 1. 12. 1941 gegen folgende Personen:

1. Personen, die eine nicht einwandfreie Haltung zu den Belangen des Reiches und Erfordernissen des Krieges zeigen.
2. Personen, deren Verhalten und Äußerungen eine staatsfeindliche Einstellung erkennen lassen.
3. Gestaltungspflichtige, die der Einberufung zur Wehrmacht und zum Volkssturm (einschließlich Wehrmannschaftsregiment) nicht Folge leisten oder sich ihr zu entziehen versuchen.
4. Fahnenflüchtige Angehörige der Wehrmacht und des Volkssturmes.
5. Angehörige staatsfeindlicher Organisationen oder Personen, die diese unterstützen.
6. Personen, die aus freiem Willen zu den Banditen übergehen.
7. Zwangsrekrutierte, die nach einer bestimmten Zeit nicht zurückkehren und von denen anzunehmen ist, daß sie aus freiem Entschluß beim Feinde verbleiben und nicht alles daran setzen, zurückzukehren.

II' Zur Abwendung der Gefährdung der Sicherheit des Reiches durch diese Personen, zur Abschreckung oder Wiedergewinnung Irreguleierter sind folgende Maßnahmen zu ergreifen:

- a) Personen, die sich gegen Punkt I, 1. vergehen, können durch einen schriftlichen Verweis und durch Androhung schärferer Maßnahmen verwarnet werden.
- b) In schwereren Fällen soll zusätzlich über Auftrag des Kreisführers durch den zuständigen Landrat mit dem zeitweiligen Entzug der Kleider- und Raucherkarte oder sonstiger Begünstigungen (Sperrung der Ausgabe von Bezugscheinen, Einstellung der Kinderbeihilfe, Entzug von Gewerbebewilligungen usw.) vorgegangen werden.
- c) Befristete Sicherheitsverwahrung im Strafsonderdienstpflichtigenlager Sternal ohne Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund.
- d) Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund des Täters und bei Notwendigkeit Erweiterung des Ausschlusses auf die nächsten Familienangehörigen (Eltern, Ehegatten und Kinder).
- e) Zur Verschärfung dieser Maßnahmen kann die Einweisung aller männlichen und weiblichen ausgeschlossenen Familienangehörigen in das Strafsonderdienstpflichtigenlager Sternal erfolgen.
- f) Auflösung der ganzen Familie, d. h. Einweisung der minderjährigen Kinder bis zum 11. Lebensjahr in ein Lager der Volksdeutschen Mittelstelle außerhalb der Untersteiermark mit der Zielsetzung, ihre Erziehung und arbeitsersatzmäßige Unterbringung auf Familienpflegetische möglichst rasch sicherzustellen.
- g) Als zusätzliche Maßnahmen kann noch die Beschlagnahme des gesamten Familienvermögens verfügt werden.
- h) Austilgung aller jener Elemente, die mit Gewalt gegen das Reich vorzugehen versuchen oder dies nachweislich beabsichtigen.

Die unter a) bis h) aufgeführten Maßnahmen können auch als Vergeltung für Morde an Angehörige der deutschen Führungsschichte getroffen werden.

Der Ausmaß und der Umfang der vorgesehenen Maßnahmen gegen Staatsfeinde und deren Familienangehörige richten sich nach Art und Schwere des Vergehens. Sie müssen nach genauester Überprüfung des Sachverhaltes einzeln oder in Verbindung miteinander so getroffen werden, daß die größtmögliche Wirkung erzielt wird. Beschwerden haben keine aufschubende Wirkung.

Die Maßnahmen unter a) und b) trifft der zuständige Kreisführer im eigenen Wirkungsbereich, die Maßnahmen nach Punkt c) bis h) in meinem Auftrage der Leiter des Führungsamtes I der Bundesführung. Sie können in Sonderfällen sich auch gegen endgültige Mitglieder des Steirischen Heimatbundes richten.

III. Anträge auf Aberkennung der Staatsangehörigkeit von endgültigen Mitgliedern des Steirischen Heimatbundes sind an den Leiter des Führungsamtes I der Bundesführung zu stellen. Alle Anträge auf Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund von vorläufigen Mitgliedern sind, wie bisher, unter Hinweis auf die AA 1/42 an das Führungsamt I der Bundesführung einzubringen, für endgültige Mitglieder durch einstweilige Verfügung des Kreisführers durchzuführen und nachträglich dem Bundesschiedsgericht vorzulegen.

IV. Sofern sich Personen, die nach dem 1. 12. 1941 zwangsrekrutiert werden, den deutschen Behörden wieder stellen, kann auf Antrag des zuständigen Kreisführers die Aufhebung der getroffenen Maßnahmen gegen die Familienangehörigen nur dann verfügt werden, wenn besonders mildernde Umstände vorliegen.

Mit der Aufhebung der Maßnahmen kann auch über den zuständigen Kreisführer eine Neuaufnahme in den Steirischen Heimatbund beantragt werden.

V. Für Zwangsrekrutierte, die der Gauleiter-Amnestie-Verordnung unterliegen und bis zum 30. November 1941 sich bei keiner deutschen Dienststelle zurückgemeldet haben, kann bei einer späteren Rückkehr nur dann eine Aussetzung oder Aufhebung der gegen sie oder ihre Angehörigen getroffenen Maßnahmen erfolgen, wenn der einwandfreie Nachweis dafür erbracht werden kann, daß eine zeitgerechte Rückkehr nicht möglich war und sich aus einer Familienwertung positive Merkmale erkennen lassen.

VI. Anträge auf Entlassung aus dem Strafsonderdienstpflichtigenlager Sternal oder aus den Lagern der Volksdeutschen Mittelstelle haben über das Führungsamt I der Bundesführung zu erfolgen. Bei Entlassungsanträgen ist eine Stellungnahme hinsichtlich der Aufhebung der Vermögensbeschagnahme abzugeben. Sowohl Anträge auf zu treffende Maßnahmen als auch deren Aufhebung sind ausführlich zu begründen.

Allen Beteiligten mache ich die rascheste Durchführung zur obersten Pflicht.

Der Bundesführer

gez. Franz Steindl

množično izvajanje odredbe z dne 15. marca 1944 in tega odloka so bili v tem času najmanj ugodni, saj je bil »posebno september 1944 izrecno kritičen mesec za Spodnjo Štajersko«. ¹⁴⁸ IV. operativna cona je namreč v štirih ofenzivnih sunkih od konca julija do srede septembra 1944 osvobodila zgornjo Savinjsko dolino, Pohorje in Kozjansko in tako ustvarila obsežna osvobojena ozemlja ter rekrutirala nekaj tisoč mladeničev in mož v narodnoosvobodilno vojsko. Sovražnik je bil brez moči. Ker ni mogel hitro uničiti osvobojenih ozemelj, je hotel s propagando zmanjšati njihov pomen in vpliv. Šef civilne uprave je 1. oktobra 1944 izdal »odredbo o amnestiji« in z njo določil: »Kdor bo do 31. oktobra 1944 prostovoljno zapustil bande in se prijavil pri kakšni nemški ustanovi, mu zagotavljam, da ne bo kaznovan, razen če je storil kakšno krvavo dejanje.« ¹⁴⁹ 29. oktobra 1944 pa je rok podaljšal do 30. novembra 1944. ¹⁵⁰ Ne moremo reči, da sovražnik s tem svojim edinim orožjem v tem času ni imel prav nobenega uspeha. V veliki množici na novo mobiliziranih borcev se jih je vendarle našlo nekaj, ki so obljubi verjeli in se prijavili nemškimi oblastem. Toda ti so pomenili majhen, zelo majhen del tiste celote, ki je ostala in nato pozimi 1944/1945 v hudih bojih prestala nemško ofenzivo.

Ko je rok za amnestijo potekel, ali bolje rečeno, ko si je sovražnik nekoliko opomogel in začel ofenzivo, se je z vso resnostjo in natančnostjo vrgel na delo. Steindl je 25. novembra 1944 izdal svoje zaupno »delovno navodilo št. 6/44« in v njem določil, da »je treba najostreje in hitro nastopiti proti vsakomur, ki ogroža obrambno in odporno moč nemškega ljudstva.« Naštel je nekaj vrst »sovražnikov države« in ukrepe, ki jih naj zadenejo. Poleg pismenega opomina in odvzema kart za tekstil in tobak, odvzema otroških doklad, obrtnega dovoljenja itd., ki spada v pristojnost okrožnega vodje, pozna še ukrepe, ki jih po Steindlovem pooblastilu izvede vodja I. vodstvenega urada Heinz Brumüller. Ti ukrepi so:

c) Začasni varnostni pripor za določen čas v taborišču za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču brez izključitve iz Štajerske domovinske zveze.

d) Izključitev storilca iz Štajerske domovinske zveze in če je potrebno tudi izključitev najbližjih družinskih članov (staršev, zakoncev in otrok),

e) Za poostritev teh ukrepov lahko sledi odgon vseh izključenih moških in ženskih družinskih članov v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču.

f) Razbitje cele družine, t. j. odgon mladoletnih otrok v starosti do 14 let v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle izven Spodnje Štajerske z namenom, da bi po možnosti hitro zagotovili njihovo vzgojo in jih spravili pod streho na družinska redniška mesta, ki bodo ustrezala njihovi delovni zmožnosti.

g) Za dodatni ukrep se lahko odredi zaplemba vsega družinskega premoženja.

h) Iztrebljenje vseh tistih elementov, ki poskušajo nastopati proti rajhu, ali ki jim je dokazano, da to nameravajo.«

¹⁴⁸ Ing. Tremel: Die politisch-propagandistische Lage in der Untersteiermark, Marburg, 17. 1. 1945, izvornik v arhivu IZDG.

¹⁴⁹ VAZ St. 10. 10. 1944.

¹⁵⁰ VAZ St. 4. 11. 1944.

11. Wer sind die nächsten Verwandten?

Name: _____ Geb.-Datum: _____ Wohn-Verhältnis: _____

12. Wie ist das politische Verhalten der unter Punkt 10. und 11. angeführten Verwandten?

13. Was besitzt der — die — bei den Banditen Verbliebene und die Familienangehörigen an beweglichem und unbeweglichem Vermögen und wo?

14. Welche Maßnahmen sind gegen den — die — Flüchtige(n) oder deren Familienangehörige schon getroffen worden?

15. Steht ein Verwandter ersten Grades bei der deutschen Wehrmacht?

16. Welche Maßnahmen schlagen Sie vor?

a) Ausschluß aus dem Steirischen Heimatbund und gegen wem?

geb.:

geb.:

geb.:

b) Wer von den Familienangehörigen soll in das Lager verbracht werden?

geb.:

geb.:

geb.:

c) Beschlagnahme des Vermögens:

d) Sonstige:

17. Allgemeine Bemerkungen des Ortsgruppenführers:

Druga stran vprašalne pole, ki so jo krajevna skupinska vodstva Stajerske domovinske zveze v akciji proti »sovražnikom države« izpolnila za vsakega partizana in dezerterja iz nemške vojske, vermanskafta in državne delovne službe

Vodja I. vodstvenega urada Heinz Braumüller je čez štiri dni določil, da morajo krajevni skupinski vodje do 3. decembra 1944 na posebnih tiskanih vprašalnih polah navesti vse podatke o sorodnikih partizanov in dezertarjev iz nemške vojske. Te podatke so nato obravnavale posebne komisije, ki so jih vodili okrožni vodje ali pa člani zveznega vodstva. Okrožni vodja je nato kot predsednik komisije na kraju samem v krajevni skupnosti odločil, kakšne ukrepe naj izvedejo proti »sovražnikom države« in njihovim družinskim članom.¹⁵¹ Tiste, ki jih je okrožni vodja tako določil za izselitev, je nato vermanšaft v začetku januarja 1945 odgnal v Maribor. Tu so jih še enkrat pregledali in nato poslali v Strnišče ali pa v taborišča za preseljenje na Zgornjem Štajerskem.

Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva ni znano, kako se je ta akcija odvijala po vsej Štajerski in koliko so jih poslali v taborišča. Nekaj podatkov je le za trboveljsko okrožje. Od tod so že v začetku maja 1944 poslali osem ljudi v Strnišče,¹⁵² konec julija 1944 pa spet osem v St. Michael pri Leobnu.¹⁵³ In 8. avgusta 1944 je okrožni vodja Eberharth poročal, da »v vsem okrožju pride v poštev za ukrepe okrog 1200 družin.«¹⁵⁴ Do zime je to število naraslo na okrog 5000 družin. Zato seveda nacisti niso mogli do roka končati dela in okrožni vodja je 14. decembra 1944 tožil:

»1. Nemogoče je, da bi v mesecu decembru obravnavali okoli 5000 družin po predpisanih merilih, ker krajevni skupinski vodje ne bodo mogli pravočasno izpolniti vprašalnih pol, ki sem jih dobil za ta namen.

2. Zaradi pomanjkanja prostora je tudi nemogoče pobrati okoli 16.000 oseb ali pa samo en del od njih.

3. Trenutno nimamo na razpolago varnostnih sil, da bi pobrale sorodnike banditov, ker so posamezne enote, vključno z vermanšaftom že teden dni v veliki akciji na zahodu Spodnje Štajerske.

Zato se moram v mesecu decembru, kot sem se dogovoril z zveznim vodjem, omejiti le na to, da odstranim iz trboveljskega okrožja 30 do 40 družin najradikalnejšega kova in pripravim za januar veliko akcijo.«¹⁵⁵

Drugi dan so začele v tem okrožju delati komisije in januarja 1945 je bila »velika akcija« proti sorodnikom partizanov in dezertarjev iz nemške vojske v glavnem že zaključena. 6. februarja 1945 je okrožni vodja že poročal, da lahko začno odstranjevati »približno 70 do 80 družin s povprečno 4 osebami na družino.«¹⁵⁶

V Strnišče pa niso pošiljali samo sorodnikov partizanov in sorodnikov dezertarjev iz nemške vojske, temveč tudi druge politične osumljence, ki so jim vzeli članske izkaznice Štajerske domovinske zveze. Tako je na primer komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko julija 1944 poslal tja tri osebe, »ker niso prijavile partizanov in ker so osumljene

¹⁵¹ Okrožnica št. 43/44 I. vodstvenega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 29. 11. 1944, v arhivu MNOM.

¹⁵² Eberharthov dopis vodji taborišča 6. V. 1944, v arhivu IZDG, f. 771.

¹⁵³ Poročilo trboveljskega deželnega svetnika dr. Frohnerja 29. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

¹⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 767.

¹⁵⁵ Arhiv IZDG, f. 774.

¹⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 775.

protidržavnega dela«. ¹⁵⁷ Vodja vermanšafta Franc Steindl pa je že spomladi 1944 sklenil, da bo pošiljal v Strnišče neposlušne vermane, posebno tiste, ki se bodo slabo obnesli v protipartizanskih akcijah. Odločil je, naj jih držijo posebej in pritegnejo k trdemu delu, vendar pa jih ni izključil iz Štajerske domovinske zveze. ¹⁵⁸

Tako je Strnišče spomladi 1944 postalo na pol koncentracijsko taborišče za politične zaščitence, predvsem za sorodnike partizanov. Celotno gradbišče je bilo že tako in tako ograjeno z bodečo žico in so ga stražili obratni stražniki, taborišče za kazenske posebne delovne obveznike, ki je bilo na levi od glavnega vhoda, pa so po vzgledu na koncentracijska taborišča obdali še z eno ograjo iz bodeče žice in ob nji so stalno patroljirali vermani. V začetku v taborišču ni bilo stražnega stolpa, pozneje pa so si tudi tega omislili in ga postavili sredi taborišča. Bil je visok okrog deset metrov in na njem je bil vedno verman z žarometom in strojnico.

Ob prihodu v taborišče je moral vsak oddati svojo civilno obleko in je dobil poljsko vojaško uniformo in plašč nemške državne delovne službe. Nato mu je poveljnik straže dodelil mesto v baraki. Pri tem je pazil, da je imel povsod svojega zaupnika.

Pozimi 1944—1945 se je taborišče napolnilo in je bilo v njem do osvoboditve okrog 350 moških, ki so jih strpali v štiri barake. Vsaka baraka je imela nekaj sob, ki so imele vsaka svoj vhod. V vsaki sobi je bilo okoli petnajst nadstropnih postelj in za vsako sobo so določili sobnega starešino, ki je odgovarjal za red in snago v sobi. Izbirali so predvsem vplivne ljudi ali pa tiste, ki so se jim kaj zamerili, da so se lahko potem za vsako najmanjšo nepravilnost nad njimi močno znašali.

Dnevni red v taborišču Strnišče je bil enak dnevniemu redu v koncentracijskih taboriščih. Taboriščniki so morali vstati zelo zgodaj (poleti ob štirih, pozimi ob petih) in v dvajsetih minutah urediti sebe in posteljo. Nato so dobili zajtrk. Zajtrku je sledil zbor za delo, ki je ob večkratnem preštevanju in zbiranju v skupine po tvrdkah dal taboriščnemu vodstvu in straži mnogo prilik za šikaniranje. Vsega tega so bili navadno rešeni tisti, ki so jih zaposlili v pisarnah. Drugi so morali v koloni na gradbišče in med potjo prepevati nemške pesmi.

Taboriščniki so morali delati enajst ur na dan pri raznih nemških stavbnih tvrdkah kot Schoewen iz Düsseldorfa, Schallinger z Dunaja itd. Delati so morali ob vsakem vremenu in tudi ob nedeljah, posebno tisti, ki niso izpolnjevali norme ali ki so napravili kakšen prekršek. Delo pri tvrdkah je bilo zelo različno. Najtežje je bilo pri tvrdki Schoewen iz Düsseldorfa, ki je prevzela tudi glavno delo pri kanalizaciji, med drugim tudi kopanje okrog 5 metrov globokega jarka. »Delo je bilo naravnost suženjsko. Vsak kopač z lopato in krampom je imel prvi dan točno določen kos terena, ki ga je moral izkopati. Polir si je najemal nekega civila, ki mu je dal primerno nagrado, da je naravnost divje delal med zaščitenci. Z njim smo seveda morali enako hiteti tudi drugi. Ko je človek prikopal okrog tri metre globoko, je moral vsakokrat, ko je vrgel zemljo iz jarka, poskočiti, da se mu ni vse skupaj

¹⁵⁷ Sporočilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko dr. Walluscheku-Wallfeldu 31. 7. 1944, v arhivu MNOM.

¹⁵⁸ Sporočilo ptujskega deželnega svetnika 15. 6. 1944 vodji taborišča, arhiv MNOM.

vsulo nazaj na glavo... Preddelavec, ali kar je že bil, je vedno tekal od kopača do kopača in s posebno napravo meril učinek. Gorje, če je kdo le malo zaostal za onim podkupljenim civilom. Takega nesrečnika si je zapisal in takoj po telefonu obvestil vodjo taborišča. V taborišču je sledila kazen: nadurno delo, odtrgovanje dodatka, bunker itd... Tudi plačo smo prejeli, da je bila ironija popolna, in sicer 5 RM na mesec. Očitno je, da so se s temi 5 RM na mesec iz nas norčevali.« Tako se delovnih razmer v Strnišču spominja Lojze Lasbaher, ki je 17 mesecev prebil v taborišču in nato avgusta 1944 pobegnil k partizanom.¹⁵⁹

Pri takšnem delu pa so taboriščniki dobivali slabo hrano. Zjutraj so jim dali črno kavo ali nesladkan čaj, popoldne prazno juho in prikuho iz repe, korenja in zelja, tu in tam kakšen ocvirek mesa, zvečer pa košček margarine ali salame ali pa neužitno juho. Živeli so bolj od priboljškov, ki so jim jih prinesli ali pa poslali sorodniki. Del tega je seveda romal v nenasitna žrela taboriščnega vodstva in straže.

Taboriščno vodstvo in straža sta s taboriščniki ravnala zelo slabo. Vodja taborišča SA-Hauptsturmführer Fritz Munkelt, bivši trgovski potnik, doma iz okolice Leipziga je na vsakem koraku šikaniral taboriščnike in jih za vsak najmanjši prekršek zapiral v bunker in jim prisodil še petindvajset udarcev po golem telesu. Včasih je bil tako pijan, da je iz objestnosti kričal: »Danes je treba nekoga ustreliti.« Nekoč je res ustrelil nekega petindvajsetletnega taboriščnika, ker je, lačen kot je bil, iz paketa ukradel klobaso. Posebej pa bo taboriščnikom ostal v slabem spominu namestnik vodje taborišča in poveljnik straže SA-Truppführer Franc Piuk, bivši zidarski pomočnik, doma iz Št. Vida ob Glini. Tega so imenovali »rdeči«, ker je na rokavu nosil širok rdeč trak s kljukastim križem. Bil je tako okruten, da je znal taboriščnika podreti na tla, skakati po njem, ga brcati do krvi in višnjevih podplutb. Ker so taboriščniki bežali iz Strnišča k partizanom, je neki večer pred taboriščniki izjavil, da bo vsakega ujetega ubežnika ustrelil sam, če pa koga ne bodo ujeli, bo za njega ustrelil talca. Nekega dne je iz strahu, da ga ne bi ustrelili kot talca pobegnil tudi Jože Vengust, doma iz Poljčan, a sta ga vermana Ivan Jarc in Matija Mesarič ujela in privedla nazaj v Strnišče. Zvečer ob devetih ga je Franc Piuk z revolverjem ustrelil v prsi. Ker ni bil takoj mrtev in je kričal, ga je verman Ivan Jarc ustrelil še enkrat. Franc Goričan, doma iz bližine Celja in star okoli 60 let, je moral za kazen na nadurno delo. Ker dela ni zmož, ga je Franc Piuk začel pretepati. Da bi se obranil pred udarci, je Goričan skočil Piuku za vrat. Za kazen je moral ponoči spati v bunkerju, zjutraj pa z drugimi iti na delo. Ker dela ni zmož, je popoldne namesto kosila dobil sto udarcev s palico po hrbtne strani. Popoldne je moral spet na delo-višče, kjer ga je Franc Piuk z revolverjem ustrelil v tilnik.

V nemškem oddelku se je po krutosti najbolj »odlikovala« bivša trgovska pomočnica iz Gradca Annemarie Buttolo. Ta je novembra 1944 prišla za paznico, a si je zaradi svoje krutosti in kot Munkeltova priležnica »pridobila toliko izkušenj«, da je v začetku leta 1945 napredovala za vodjo ženskega oddelka, ker se je dotedanji vodja Käthe Schirack pokazala kot preveč popustljiva. Buttolo je taboriščnice šikanirala, brcala in klofutala. Taboriščnice so morale po deset ur ali več na dan kopati strelske jarke pri Ptujju in še

¹⁵⁹ Lojze Lasbaher, izjava pri avtorju.

hoditi peš iz Strnišča do Ptuja in nazaj. Konec marca in v začetku aprila 1945 so se morale preseliti iz Strnišča na Tezno.

V dobrih dveh letih je bilo v taborišču v Strnišču vsega skupaj okoli 1400 moških in okoli 500 žensk.¹⁶⁰

Na koncu lahko napravimo takšen zaključek:

1. Nacisti so že pred aprilsko vojno 1941 pripravljali tla za okupacijo slovenske Štajerske in delali načrte za njeno ponemčenje. Da bi jih uresničili, so po zasedbi ustanovili posebno organizacijo, ki so jo glede na nekdanjo »Steirer-Partei« imenovali »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza). Njena naloga je bila spodnještajersko prëbivalstvo čimprej napraviti sposobno za vključitev v »nemško narodno skupnost«, to se pravi naučiti ga nemškega jezika in prevzgojiti v nacionalnosocialističnem duhu.

Zgradili so jo po zgledu Nacionalnosocialistične nemške delavske stranke, v katero naj bi se tudi v treh letih vključila. Njeno vodstvo so sestavljali predvsem bivši člani Švabskonemškega Kulturbunda, ki so se že prej s svojim petokolonaškim delom odlikovali v boju za nemštvo.

Zaradi močnega nemškega nasilja (uničevanje vsega slovenskega, zapiranje »Nemcem sovražnih oseb«, izseljevanje izobraženstva) in močne hitlerjanske demagogije, ki je pri slabih socialnih razmerah našla ugoden odmev, se je v Štajersko domovinsko zvezo vpisalo okrog 95 % vseh prebivalcev.

2. Posebne komisije so vse, ki so se prijavili v Štajersko domovinsko zvezo, preiskale in ocenile po rasnem in političnem vidiku. Po rasnem vidiku so jih razdelili na štiri rasnokakovostne skupine, pri katerih je šlo za prevlado te ali one rase. Po političnem vidiku so prijavljene razdelili na pet skupin glede na odnos do nemštva oziroma slovenštva. Na osnovi rasne in politične ocene in mnenja sprejemne komisije so prijavljene sprejemali za člane Štajerske domovinske zveze. Predvsem Nemci so postali dokončni člani, Slovenci, ki so jih prvo leto imenovali tudi Vindišarje, pa so postali začasni člani. Odklonili so približno eno petino prijavljenih, večino iz rasnih razlogov (osebe s prevladujočo neevropsko rasno primesjo; bebce, slaboumne, gluho-neme; asocialne, pijance, kriminalce itd.), manjši del pa iz političnih razlogov.

3. Članstvo v Štajerski domovinski zvezi je bilo pogoj za pridobitev nemškega državljanstva in osnova za njegovo stopnjo. Podobno kot v nekaterih drugih pokrajinah, ki so jih nacisti nameravali priključiti k nemškemu rajhu, je nacistično pravo z odredbo ministrskega sveta za državno obrambo z dne 14. oktobra 1941 in odlokom državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942 tudi na Spodnjem Štajerskem uveljavilo tiste stopnje državljanstva, ki jih pred vojno niso poznali, to je »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitenstvo nemškega rajha«.

Medtem ko so dokončni člani Štajerske domovinske zveze postali nemški državljani, so začasni člani postali nemški državljani na preklic. Njim bi lahko v času desetih let državljanstvo preklicali, brž ko pa bi postali dokončni člani Štajerske domovinske zveze, bi dobili tudi nemško državljanstvo. Tisti, ki so jim odklonili sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, so postali

¹⁶⁰ Zapisnik o komisijskem pregledu taborišča v Strnišču 16. VII. 1945. — Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njenih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, prijava zločinca Franca Piuka, v arhivu IZDG, št. 3050; izjave Milana Šonaje, Mirka Pajmona, Grete Habjanič in Elze Zupančič, prav tam; izjave Lojzeta Lasbaherja, Marije in Pepce Ilovnik in Petra Lenardona pri avtorju.

zaščitenci Nemškega rajha. Dokler so bili v Nemškem rajhu, so lahko živeli le pod njegovo zaščito, z odhodom na področje izven rajha pa je ta »zaščita« sama od sebe prenehala.

4. Nacisti so spomladi 1941. leta nameravali izseliti tudi tiste, ki jih ne bi sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. Toda ko so iz tehničnih razlogov svoj načrt za izseljevanje prvič spremenili, v njem ni bilo več te skupine. Zato so morali vprašanje zaščitencev reševati v domačem okviru.

Zaščitenci so imeli manj pravic kot nemški državljani. Zakonsko zvezo so lahko sklenili le med seboj, niso dobili obrtnih dovoljenj, niso smeli posedovati kmečkih posestev itd. Ker jih niso klicali v državno delovno službo in nemško vojsko, so morali zadostiti posebni delovni obveznosti. Od spomladi 1942 do poletja 1943 so morali delati v poljedelstvu pri zgornještajerskih kmetih, spomladi 1943 pa so nacisti ustanovili taborišče v Strnišču, ki so ga sami označili kot »vmesno stvar med koncentracijskim taboriščem in delovnim taboriščem za inozemske delavce«. Do novembra 1943 so kljub omejeni zmogljivosti, ki je znašala le 300 oseb, spravili vanj preko 600 zaščitencev. Zato so bile razmere v njem celo za naciste neznosne in je pobegnila dobra tretjina taboriščnikov. Ob slabi hrani so morali taboriščniki trdo delati pri graditvi tovarne glinice in aluminija.

Da bi nacisti lažje obvladovali taboriščnike, so ločili tako imenovane kazenske posebne delovne obveznike, ki so bili zaščitenci predvsem iz političnih razlogov, od tako imenovanih posebnih delovnih obveznikov, ki so bili zaščitenci iz rasnobioloških razlogov. Zato so za poslednje v začetku leta 1944 ustanovili v Studencih pri Mariboru novo taborišče z zmogljivostjo okrog 250 zaščitencev, ki so delali pri graditvi elektrarne na Mariborskem otoku. Za kazenske posebne delovne obveznike ženskega spola pa so taborišče ustanovili v Christinenhofu v Celju, ki je imelo zmogljivost okrog 40 oseb. Toda obstajalo je le od konca junija do srede avgusta 1944, ko so 31 taboriščnic prepekljali v taborišče v Strnišču, ki se je začelo polniti predvsem s sorodniki partizanov in dezertarjev iz nemške vojske.

V svojem prizadevanju, da bi zadušili ali vsaj omejili narodnoosvobodilno gibanje, so nacisti zasledovali ne samo njegove aktivne člane, temveč tudi njihove družinske člane. Od poletja 1942 do poletja 1943 so jih odvažali v koncentracijska taborišča, pozneje pa v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču. Posebno akcijo proti njim so pripravljali od spomladi 1944, a so jo predvsem zaradi močnega porasta osvobodilnega boja poletja 1944 lahko izvedli šele v začetku januarja 1945, ponekod pa celo v začetku februarja 1945. Sposobne za delo so odgnali v Strnišče, starejše ženske in otroke pa v taborišči za preseljence »Volksdeutsche Mittelstelle« v St. Michaelu pri Leobnu in Frohnleitnu pri Gradcu. V Strnišču so tako zbrali okoli 350 moških in okoli 320 žensk, ki so morali ob slabi hrani in slabem ravnanju taboriščnega vodstva po enajst ali še več ur na dan trdo delati. Vrata v svobodo jim je odprl šele zlom nacistične Nemčije.

DIE POLITISCH-STAATSBÜRGERLICHEN KATEGORIEN DER BEVÖLKERUNG IN DER UNTERSTEIERMARKE WÄHREND DER DEUTSCHEN OKKUPATION

(Zusammenfassung)

Die Nazis hatten schon vor dem Aprilkrieg 1941 den Boden für die Besetzung der slowenischen Steiermark vorbereitet und Pläne für ihre Eindeutschung ausgearbeitet, d. i. für die Unterjochung des slowenischen Volkes und seine allmähliche Liquidierung. Dabei bedienten sie sich auch der Organisation »Schwäbisch-deutscher Kulturbund« und anderer Elemente der fünften Kolonne in Jugoslawien.

Nach der Besetzung machten sie sich mit aller Gewalt an die Vernichtung alles dessen, was sie bei ihrer Arbeit an der Germanisierung des Landes hätte hindern können. Deshalb mußten über fünfzigtausend Slowenen in die Verbannung — Intellektuelle und Landleute —, deshalb plünderten sie sowohl öffentliche wie private Büchereien aus und verbrannten slowenische Bücher, entfernten slowenische Aufschriften, schafften slowenische Schulen ab, beschlagnahmten das slowenische Kapital u. s. f., mit einem Wort, sie gaben den Bestand des slowenischen Volkes und jedenmann, der nicht gewillt war, ein getreuer Untertan des dritten Reiches zu werden, dem Untergang preis. Um ihr Vorhaben so bald als möglich durchzuführen, begründeten sie bald nach der Besetzung eine eigene Organisation, den »Steirischen Heimatbund«; wegen des gewalttätigen Druckes und der hitlerschen Demagogie traten ungefähr 95 % aller Einwohner dem Heimatbund bei. Diese Organisation hatte unter der Leitung deutscher Nazis die Aufgabe, die untersteirische Bevölkerung so bald als möglich zur Eingliederung in die »deutsche Volksgemeinschaft« zu befähigen. Doch angesichts des immer mächtigeren Anwachsens des Volksbefreiungskampfes, den im Frühling 1941 die Kommunistische Partei Jugoslawiens begonnen hatte, verringerten sich die Macht und die Rolle des Steirischen Heimatbundes trotz der Verbissenheit seiner Führung von Tag zu Tag. Die slowenische Bevölkerung der Steiermark schloß sich in immer größeren Massen dem Befreiungskampf an.

Die Aufnahmekommissionen prüften im Jahr 1941 alle Anmeldungen zum Steirischen Heimatbund und beurteilten sie vom rassischen und politischen Gesichtspunkt. Auf Grund dieser rassischen und politischen Beurteilung wurden die Aufnahmebewerber in die Mitgliedschaft des Steirischen Heimatbundes aufgenommen, oder abgewiesen. Vor allem wurden alle Deutschen endgültige Mitglieder, die Slowenen nur provisorische; abgewiesen wurde ungefähr ein Fünftel aller Angemeldeten, meistens aus rassischen, weniger aus politischen Gründen.

Die Mitgliedschaft im Steirischen Heimatbund war eine Grundbedingung für die Erlangung der deutschen Staatsangehörigkeit. Nach einer Verordnung des Ministerrates für die Reichsverteidigung vom 14. Oktober 1941 und einem Erlaß des Reichsinnenministers vom 10. Februar 1942 wurden die endgültigen Mitglieder des Steirischen Heimatbundes deutsche Staatsangehörige, und die provisorischen Mitglieder wurden deutsche Staatsangehörige auf Widerruf. Ihre Staatsangehörigkeit war binnen zehn Jahren widerrufbar, doch mit der Erlangung der endgültigen Mitgliedschaft des Steirischen Heimatbundes war ihnen auch die deutsche Staatsangehörigkeit zugesichert.

Jene, denen die Aufnahme in den Steirischen Heimatbund abgelehnt worden war, wurden zu sogenannten »Schutzangehörigen des Deutschen Reiches« erklärt. Solange sie im Reichsgebiet verblieben, konnten sie bloß unter dem Schutze des Reiches leben; mit einem Verlassen des Reichsgebietes aber gingen sie dieses Schutzes selbsttätig verlustig.

Im Frühling 1941 hatten die Nazis die Absicht, auch jene Personen auszusiedeln, denen die Aufnahme in den Steirischen Heimatbund abgelehnt worden

wäre. Doch bereits bei der ersten Abänderung dieser Pläne mußten die Nazis diesen Gedanken fallen lassen, und das Problem der Schutzangehörigen auf engem Boden zu lösen trachten. Auf zahlreichen Stabsbesprechungen der bedeutendsten behördlichen Vertreter und Parteiamtswalter in Graz wurden in der Frage der Schutzangehörigen insbesondere zwei Probleme behandelt: die unterschiedliche Rechtslage der Schutzangehörigen gegenüber den deutschen Staatsangehörigen, und ihr endgültiges Geschick. Bei der Festsetzung des Rechtszustandes der Schutzangehörigen waren die Nazis bemüht, die größtmöglichen Unterschiede zwischen Schutzangehörigen und deutschen Staatsangehörigen einzuführen. So wurden die Schutzangehörige behindert bei der Berufstätigkeit, beim Erben landwirtschaftlicher Besitze, bei der Eheschließung, u. a. m. Sie waren aber gehalten, einer Sonderdienstpflicht Genüge zu leisten. So mußten sie vom Frühjahr 1942 bis zum Sommer 1943 auf obersteirischen Bauernhöfen landwirtschaftliche Arbeiten verrichten, und im Frühjahr 1943 wurde für diese Leute ein Lager in Strnišče errichtet, sogenannte Sonderdienstpflichtigenlager, das »ein Mittelding zwischen einem Konzentrationslager und einem Arbeitslager für ausländische Arbeiter« genannt worden ist. In dieses Lager wurden, trotz seinem beschränkten Fassungsraum, über 600 Schutzangehörigen gebracht, die unter unerträglichen Zuständen beim Bau der Tonerde- und Aluminiumfabrik arbeiteten. Zu Beginn des Jahres 1944 wurde noch ein Lager für männliche Sonderdienstpflichtige in Studenci bei Maribor gegründet, und im Frühjahr desselben Jahres ein Lager für weibliche Strafsonderdienstpflichtige in Christinenhof in Celje. Doch die Frage des endgültigen Geschickes der Schutzangehörigen haben die Nazis bis Kriegsende nicht gelöst. Für die Nazis war es unannehmbar, eine so große Zahl »rassisch minderwertiger« und »politisch untragbarer« Personen — fast ein Fünftel der Bevölkerung — in der Untersteiermark zu dulden. Da sie diesen Bevölkerungsteil im Jahr 1941 nicht hatten aussiedeln können, versuchten sie ihn durch nachträgliche Aufnahmen in den Steirischen Heimatbund herabzusetzen. Doch sie vermochten ihn bloß um einige Hundertstel zu verringern, und deshalb machten die Amtswalter des Steirischen Heimatbundes den Vorschlag, einen Teil der Schutzangehörigen zu sterilisieren und aus der Untersteiermark abzuschaffen, und den Rest »zu einem schweren Arbeitseinsatz zu bringen, der womöglich die Gewähr gibt, daß diese Elemente nicht allzu lange leben«. Doch dank dem Volksbefreiungskampf, der im Jahr 1944 in der Steiermark seinen Höhepunkt und seine stärkste Ausbreitung erreichte, verblieb den Nazis nicht mehr Kraft genug, um dieses verbrecherische Vorhaben gegen das slowenische Volk zu bewerkstelligen, welches vier Jahre der Besatzungsmacht Widerstand geleistet, und schließlich den Sieg, die Freiheit, seine Eigenstaatlichkeit und den sozialistischen Aufbau gewonnen hat.